КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ: РОЗУМІННЯ, СПРИЙНЯТТЯ, ПОШИРЕНІСТЬ

ОБСЄ
Організація з безпеки та співробітництва в Європі
Координатор проектів в Україні

ISBN
ББК
УДК

Корупція в Україні: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування підприємців, експертів та населення в цілому / Колектив авторів. – Київ: Ваіте, 2018. – 42 с.

Цей Звіт становить собою опрацювання результатів пілотного соціологічного дослідження рівня корупції та рівня сприйняття корупції, здійсненого в 2017 році соціологічною компанією GfK Ukraine за підтримки Координатора Проектів ОБСЄ в Україні в межах реалізації проекту «Підтримка діагностики, моніторингу та переслідування корупції в Україні». Інтерпретацію результатів соціологічного дослідження та підготовку цього звіту здійснювала створена Координатором Проектів ОБСЄ в Україні експертна група у складі Буроменського М. В. (голова експертної групи), Волянської О. В., Огай М. Ю., Підкуркової І. В. та Сердюка О. В.

© Колектив авторів, 2017
© Координатор Проектів ОБСЄ в Україні, 2017

Організація з безпеки та співробітництва в Європі
Координатор проектів в Україні

Видано за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні. У цій публікації висловлено виключно погляди авторів. Вони не обов'язково збігаються з офіційною позицією Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

КОРУПЦІЯ В УКРАЇНІ: РОЗУМІННЯ, СПРИЙНЯТТЯ, ПОШИРЕНІСТЬ

ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОПИТУВАННЯ ПІДПРИЄМЦІВ, ЕКСПЕРТІВ ТА НАСЕЛЕННЯ В ЦІЛОМУ

Київ – 2017

Зміст

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. РОЗУМІННЯ ТА СПРИЙНЯТТЯ КОРУПЦІЇ 5
1.1. Самооцінка інформованості щодо питань, пов'язаних із корупцією 5
1.2. Розуміння корупції: соціальне vs правове 6
1.3. Сприйняття поширеності корупції 8

РОЗДІЛ 2. КОРУПЦІЙНИЙ ДОСВІД НАСЕЛЕННЯ 11
2.1. Охорона здоров'я. 11
2.2. Освіта 13
2.3. Отримання послуг енергетичних компаній. 15
2.4. Судова система 16
2.5. Органи державної влади та місцевого самоврядування: адміністративні послуги 18
2.6. Виборчий процес: підкуп виборців (політична корупція) 20
2.7. Правоохоронні органи 21
2.8. Патрульна / дорожня поліція 23

РОЗДІЛ 3. КОРУПЦІЙНИЙ ДОСВІД БІЗНЕСУ: БІЗНЕС І ВЛАДА 25
3.1. Публічні закупівлі: місцевий / державний бюджет, приватна сфера 26
3.2. Органи державної влади та місцевого самоврядування: адміністративні послуги, контрольні повноваження 28
3.3. Судова система 30
3.4. Правоохоронні органи 32
3.5. Отримання послуг енергетичних компаній. 33

РОЗДІЛ 4. ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ: СПРИЙНЯТТЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ІНСТИТУТІВ. 34

РОЗДІЛ 5. ІНТЕГРАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ 38

ВСТУП

Необхідність розробки та запровадження спеціального інструментарію як базового елементу системи оцінювання рівня корупції обумовлена сучасними вимогами до механізмів розробки та реалізації державної антикорупційної політики, що містяться, зокрема, в Конвенції ООН проти корупції (2003), де наголошується на обов'язковості для держави мати механізми моніторингу ситуації з корупцією та ефективності протидії корупції. Конкретизація цих положень міститься в рекомендаціях міжнародних моніторингових структур і вони імплементовані також в українське антикорупційне законодавство.

Мета дослідження - визначити параметри феномену сприйняття корупції, як специфічного виміру масової свідомості та оцінити рівень поширеності корупційних практик в реальних відносинах за сферами:

- Освіта;
- Охорона здоров'я;
- Судові органи;
- Правоохоронні органи;
- Патрульна/ дорожня поліція;
- Адміністративні послуги органів державної влади та органи місцевого самоврядування;
- Державні закупівлі;
- Приватна сфера.

Опитування включає три компоненти: обстеження населення, опитування підприємств та підприємців (ФОПів), опитування експертів.

Обстеження населення та обстеження підприємців забезпечує надійне оцінювання основних показників для України в цілому та для 5 економіко-географічних регіонів України, а саме:

- *Північний район*: м. Київ, Київська область, Житомирська область, Сумська область, Чернігівська область;
- *Центральний район*: Черкаська область, Полтавська область, Кіровоградська область, Вінницька область;
- *Східний район*: Дніпропетровська область, Донецька область, Запорізька область, Луганська область, Харківська область;
- *Південний район*: Одеська область, Миколаївська область, Херсонська область;
- *Західний район*: Івано-Франківська область, Хмельницька область, Чернівецька область, Львівська область, Рівненська область, Тернопільська область, Волинська область, Закарпатська область.

Польовий етап робіт реалізовано фахівцями незалежної дослідницької компанії ІП «ГФК Юкрейн» у період з травня по липень 2017 року.

Опитування населення. Загалом проведено 2585 особистих інтерв'ю вдома у респондента. Респонденти для інтерв'ю обиралися за методом «останнього дня народження». Вони представляють всі регіони України, за винятком Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та непідконтрольних Уряду України територій Донецької та Луганської областей. Рівень участі домогосподарств в обстеженні склав у середньому 61%.

Опитування підприємців. Загалом проведено 1005 телефонних інтерв'ю. З них 804 інтерв'ю - з підприємствами-юридичними особами, 201 інтерв'ю – із фізичними особами-підприємцями. Респонденти для інтерв'ю обиралися випадковим чином із Єдиного реєстру підприємств, організацій та установ України, за винятком підприємств, зареєстрованих на окупованих територіях Донецької та Луганської областей, а також АР Крим. Відбір підприємств для опитування здійснювався таким чином, аби відтворити структуру генеральної сукупності підприємств за розміром, галуззю та регіоном реєстрації для вибірки підприємств-юридичних осіб та за регіоном для вибірки фізичних осіб-підприємців. Рівень досяжності підприємців в обстеженні склав у середньому 14%.

Опитування експертів. Всього опитано 118 експертів. Метод опитування обирався відповідно до побажання респондента: 97 інтерв'ю було проведено методом телефонного опитування; 12 інтерв'ю – методом онлайн інтерв'ю шляхом самозаповнення; 10 інтерв'ю – методом особистого інтерв'ю. Експерти відбирались шляхом рекомендацій від інших експертів («снігова куля»), а також пошуку інформації у відкритих джерелах.

Для забезпечення якісного збору інформації щодо рівня корупції в Україні, використано такий інструментарій: анкети опитування, інструкції для інтерв'юерів та форми звітності, інструкції для польових менеджерів та форми звітності. Задля співставності результатів опитування за трьома компонентами значна частина інструментарію була уніфікована.

Контроль якості даних реалізовано шляхом 100% перевірки анкет польовими менеджерами на логічність заповнення та відсутність пропущених значень. Також логічний контроль було здійснено спеціальним програмним забезпеченням «Альберта».

За результатами введення даних сформовано маси, в яких реалізовано процедуру чищення. На останньому етапі обробки дані були зважені за відповідними критеріями, закладеними при формуванні вибірки за кожним

із компонентів.

Загальна характеристика вибіркових сукупностей є такою:

Населення:

- 45% – чоловіки, 55% – жінки;
- 39% – до 40 років, 48% – 40-69 років, 13% – старше 70 років;
- 29% – вища освіта, 46% – середня спеціальна, 25% – середня загальна та нижче.

Підприємці:

- 39% – власник чи співвласник бізнесу;
- 41% – директор, заступник директора,
- 15% – бухгалтер, заступник бухгалтера;
- 5% – керівник відділу, підрозділу та інші керівні посади.

Експерти:

- 22% – співробітники НДІ та аналітичних центрів, незалежні консультанти;
- 26% – фахівці з досвідом розгляду справ про корупційні правопорушення (адвокати, судді, прокурори);
- 28% – державні службовці, які працюють у сфері запобігання та протидії корупції;
- 24% – представники профільних НУО, міжнародних організацій, ЗМІ (ті, що досліджували тему корупції), громадські діячі.

РОЗДІЛ 1. РОЗУМІННЯ ТА СПРИЙНЯТТЯ КОРУПЦІЇ

Методична коректність визначення та оцінки базових показників сприйняття та поширеності корупції у суспільстві передбачає з'ясування окремих «фонових» параметрів масової свідомості: а) інформованість щодо питань, пов'язаних із корупцією; б) розуміння феномену корупції та співвідношення цих уявлень із правовими визначеннями корупції.

1.1. Самооцінка інформованості щодо питань, пов'язаних із корупцією

У інформаційному просторі українського суспільства тема корупції є однією з найбільш активних, що присутня не лише на рівні експертного дискурсу, але і як тема повсякденного життя звичайних людей. Важливе значення має соціальна антикорупційна реклама та інформаційні продукти просвітницької спрямованості, що орієнтовані на різні цільові групи.

З урахуванням цього, достатньо важливими є результати опитування населення та підприємців щодо їх інформованості, які наведені далі.

рис. 1.1. Інформованість щодо корупції (частка респондентів, що визнають себе достатньо інформованими)

Очевидно, самооцінка не може визнаватись достатньою підставою для однозначних висновків щодо рівня інформованості, однак вона має бути врахована в подальших оцінках результатів опитування. До найбільш суттєвих емпіричних фактів, що виявлені у дослідженні, слід віднести таке:

- Для більшості категорій опитаних залишається проблемою здатність ідентифікувати корупцію та її прояви: майже 40 % визнають, що вони або зовсім не обізнані або обізнані поверхово щодо феномену корупції;
- Найбільшою «прогалиною» є інформованість щодо антикорупційної інфраструктури та ефективності діяльності спеціалізованих органів: лише чверть опитаних достатньо обізнана щодо цих питань і приблизно такою ж (20-22%%) є частка населення, що визнає «абсолютну необізнаність з цих питань»; варто звернути увагу і на оцінки експертів, серед яких лише 49% визнали, що мають достатню інформацію про діяльність антикорупційних органів;
- Інформованість щодо рівня корупції в Україні також залишається недостатньою: менше половини опитаних (49%) визнають свою інформованість достатньою (серед підприємців – 46,7%); навіть експерти вказують на недостатність інформації (69% визнають свою інформованість достатньою);
- Чинники рівня інформованості щодо корупції, очевидно, є типовими для соціально-політичної проблематики: найнижчі показники інформованості виявлено у сільській місцевості; чоловіки мають дещо вищий рівень інформованості; вікові відмінності є незначними, хоча найвищими є показники інформованості вікової групи «30-39 років», а найнижчими – «до 25 років»; розмір міста не впливає на інформованість; регіональні відмінності є не настільки суттєвими, за винятком показників міста Києва, де вони загалом є вищими за середні значення по Україні.

1.2. Розуміння корупції: соціальне vs правове

Будь-яка дослідницька стратегія вимірювання рівня корупції на основі опитувань має враховувати існуючі у конкретному суспільстві стандарти чи стереотипи розуміння корупції. Людина, зазвичай, оцінює ті чи інші виміри феномену корупції, керуючись саме цими стандартами ідентифікації корупції, які *ніколи повністю не збігаються* з тим, яким є бачення сутності та видів корупції у законодавстві. Цим обумовлена *найбільша складність* інтерпретації результатів опитувань щодо рівня корупції.

У правовій площині існує презумпція знання права, тобто для цілей правозастосування презюмується, що кожен громадянин знає, які саме види поведінки відносяться до корупційних правопорушень. Однак соціальна реальність суттєво відрізняється від нормативної моделі антикорупційного законодавства.[1]

У масовій свідомості корупція може отримувати різні критерії ідентифікації, і не завжди законодавча модель є прийнятною чи базовою для населення. Більше того, існують різновиди поведінки, які мають вигляд корупції, однак такими не є з точки зору закону, і навпаки. Важливо визначити, як саме звичайні люди ідентифікують корупцію в конкретних побутових чи повсякденних ситуаціях, адже ***від розуміння корупції залежать оцінки сприйняття її поширеності.***

У дослідженні було застосовано «метод прожективних ситуацій» – респондентам (населення, підприємці, експерти) було запропоновано набір типових життєвих ситуацій (що мають умовний характер і жодним чином не пов'язані з конкретними особами) з пропозицією визначити наявність чи відсутність у них корупційної складової. Результати цього компоненту дослідження наведені на рис. 1.2.

рис.1.2. Ідентифікація корупції: розподіл частки відповідей за ситуаціями, які опитані вважають корупцією

Слід зазначити, що у дослідженні 2011 року (в якому було застосовано аналогічний підхід) ця проблема розглядалась більш ґрунтовно, на більшій кількості прожективних ситуацій і з конкретизацією оцінки таких ситуацій. Тоді було зроблено такий висновок щодо розуміння корупції населенням: *коректно ідентифікують корупційну складову 60% опитаних; виправдовують корупційну поведінку чи вважають її нормальною – 13%; схильні вбачати корупцію там, де вона взагалі відсутня – майже 20%* .

1 Детальніше про методичні аспекти дослідження феномену розуміння корупції див.: Оцінювання рівня корупції: засади української моделі: наук.-практ. посібник/ О.В. Сердюк, І.М.Осика, О.В.Волянська, М.Ю.Огай. – К.: Атіка, 2011.

Результати дослідження 2017 року самі по собі і у порівнянні з 2011 роком дозволяють зробити такі висновки:

- Зберігається і, ймовірно, посилюється надмірний ригоризм чи максималізм оцінок: не менше третини опитаних сприймають корупцію, керуючись соціальними, доволі широкими критеріями кваліфікації; тобто соціальний підхід домінує над правовим; наслідком цього, зокрема, є висока ймовірність визнання корупцією поведінки, що не визнається такою за правовими критеріями;
- Дещо несподіваним є збіг позицій експертів з оцінками населення та підприємців (за винятком експертів, що мають юридичну освіту і належать до професійних юристів); експертне середовище орієнтоване більше на соціальне, ніж на правове визначення корупції;
- Найбільш складними для кваліфікації (як населенням і підприємцями, так і в значній мірі – експертами) є ситуації, пов'язані з конфліктом інтересів;
- Серед чинників, які обумовлюють диференціацію оцінок, суттєве значення мають: регіон (різниця може складати до 6%, хоча пояснення таких відмінностей є надто складним); рівень освіти; стать (жінки є дещо більш стриманими у визнанні окремих видів поведінки корупцією); вік (зокрема, молодь «до 29 років» має на 5-7 в.п нижчі значення при визнанні окремих видів поведінки корупцією);
- У подальшому аналізі було виявлено важливу обставину: поділяючи максималізм у розумінні корупції і кваліфікуючи як корупцію дії, що не є корупцією відповідно до закону, респонденти в подальшому, при оцінці окремих сфер чи конкретних ситуацій, демонструють більшу толерантність і не схильні визнавати це корупцією; ця обставина є важливою для випадків *розбіжності між сприйняттям корупції і корупційним досвідом*.

1.3. Сприйняття поширеності корупції

Дослідницька стратегія сприйняття корупції є базовою методологією більшості національних та порівняльних досліджень корупції. Її важливість обумовлена тим, що безпосереднім об'єктом і, в певному сенсі, результатом державної антикорупційної політики є сприйняття корупції. Однак ця дослідницька стратегія має суттєві обмеження, які ставлять під сумнів можливість висновків про рівень корупції лише на підставі показників сприйняття.

У дослідженні було використано кілька методичних прийомів для визначення показника сприйняття поширеності корупції, який розраховувався у всіх випадках як середня оцінка за 5-бальною шкалою (*далі – «індекс сприйняття корупції»*):

а) на основі прямого питання про «поширеність корупції в Україні загалом» за 5-бальною шкалою;

б) на основі прямого питання про «поширеність корупції в окремих сферах чи інститутах» за 5-бальною шкалою;

в) на основі розрахунку середнього значення індексу поширеності корупції на базі показників за сферами та інститутами;

г) всі показники розглядались окремо для трьох категорій – населення, підприємці, експерти.

Індекс сприйняття поширеності корупції в окремих сферах чи інститутах визначався диференційовано щодо населення, підприємців та експертів. Однак у випадку експертів було використано розширений перелік оцінюваних сфер (рис. 1.3 та рис.1.4).

рис. 1.3. Індекс сприйняття поширеності корупції в окремих сферах чи інститутах за оцінками населення та підприємців

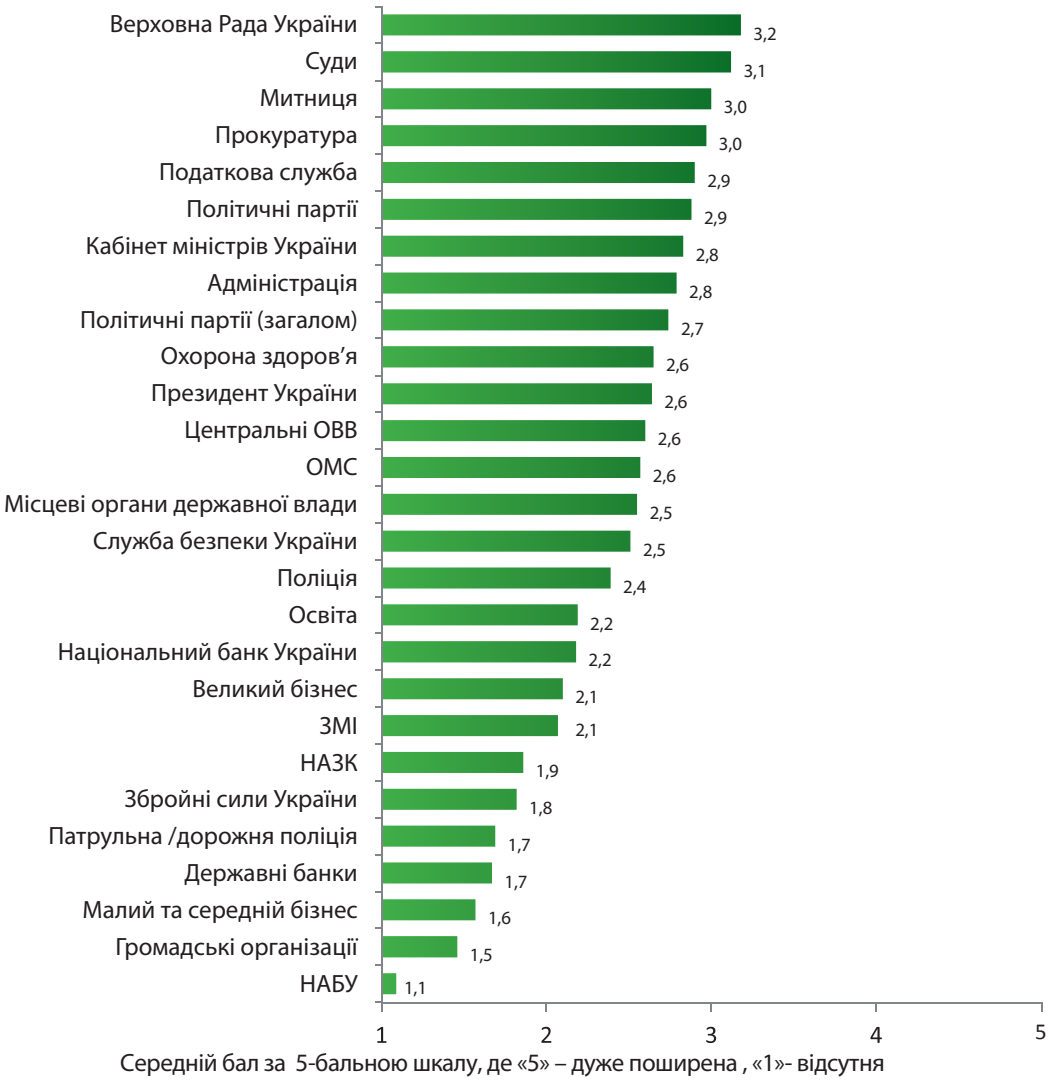

рис. 1.4. Експертні оцінки сприйняття поширеності корупції в окремих сферах чи інститутах

Загальна оцінка поширеності корупції в Україні визначалась за уніфікованою 5-бальною шкалою але двома способами:

а) на основі ***прямого*** запитання в опитувальниках, де було отримано такі результати :

4,50 – за оцінками населення;

4,52 – за оцінками підприємців;

4,42 – за оцінками експертів.

б) на основі ***розрахунку середніх оцінок*** за показниками окремих сфер та інститутів (див. рис. 1.3 та рис. 1.4), де було отримано такі результати:

3,98 – за оцінками населення;

3,47 – за оцінками підприємців;

2,37 – за оцінками експертів.

Показники індексу сприйняття корупції є досить чутливими до різних чинників контексту: регіон, соціально-демографічні характеристики тощо. Однак проведення такого аналізу у повному обсязі в межах діагностичного дослідження навряд чи буде доцільним.

Важливо звернути увагу переважно на ті чинники, що мають реальне і практичне значення. Перш за все, це стосується ***залежності між індексом сприйняття корупції і наявністю/відсутністю контактів з відповідними органами чи інститутами***, яка може дати відповідь на питання про те, ***продуктом чого є певний показник сприйняття корупції – інформаційних кампаній та стереотипів масової свідомості чи реальної ситуації?***

Такий аналіз неможливо провести щодо всіх інститутів чи сфер, які оцінюються респондентами, а лише вибірково. Наприклад, поза межами аналізу залишається більшість політичних інститутів (Президент, Верховна

Рада, Кабінет Міністрів України, політична партія тощо). Однак в інших випадках такий аналіз дає досить цікаві результати. Рис. 1.5 на прикладі кількох суспільних сфер показує, як наявність особистого досвіду контактів із відповідним органом (при тому, що лише певна частина їх мала корупційну складову) впливає на оцінку сприйняття поширеності корупції.

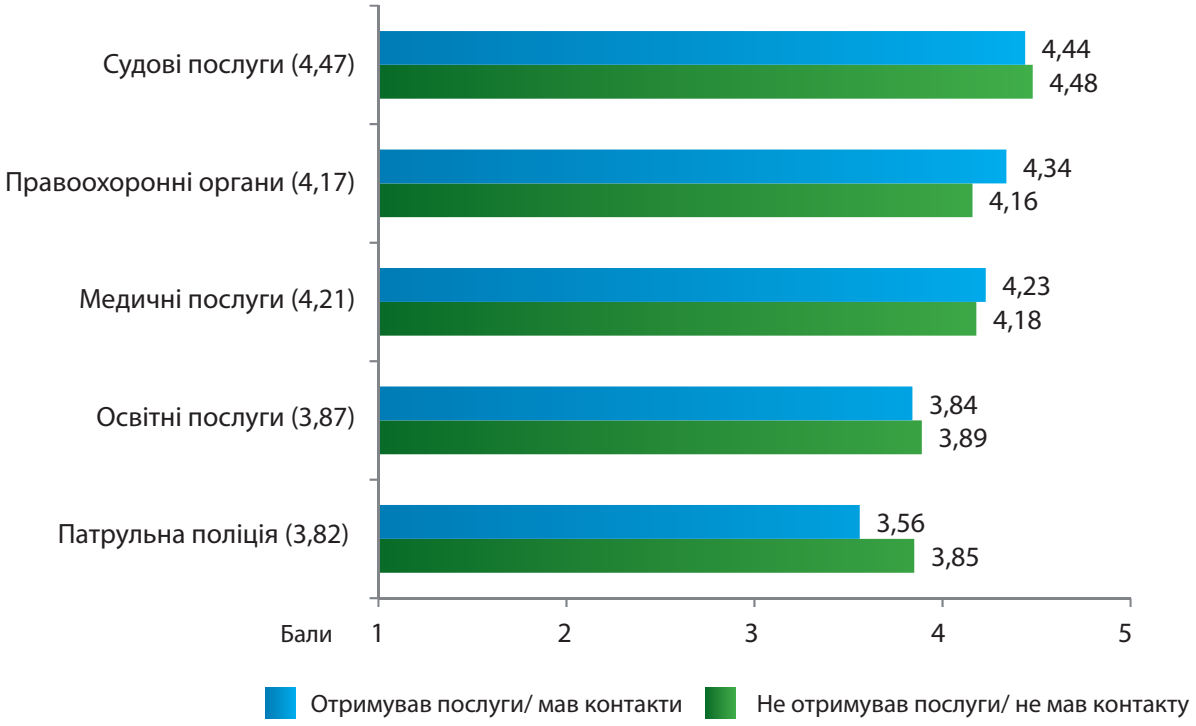

рис. 1.5. Оцінки Індексу сприйняття корупції залежно від наявності/ відсутності контактів населення з відповідними органами чи інститутами

Наведені дані дають підстави для кількох важливих спостережень:

- Наявність особистого досвіду контактів (позитивних чи негативних) у порівнянні з їх відсутністю у переважній більшості випадків незначною мірою впливає на рівень сприйняття корупції;
- Лише в окремих випадках, за наявності особистих контактів, оцінка поширеності корупції зменшується (на рис. 1.5 це стосується оцінок щодо патрульної поліції);
- Наразі не знаходить підтвердження припущення про те, що *«за наявності особистого некорупційного досвіду контактів корупція оцінюється помітно нижче»*, – це може свідчити про існування в цій сфері стійких зовнішніх стереотипів і оцінок та їх вплив на масову свідомість;
- Припущення наявності інформаційних стереотипів спостерігається у сприйнятті поширеності корупції в Україні.

РОЗДІЛ 2. КОРУПЦІЙНИЙ ДОСВІД НАСЕЛЕННЯ

Корупційний досвід населення формується у сфері соціальних взаємодій із тими суб'єктами (не лише публічними але й приватними), що належать до реальних чи потенційних суб'єктів корупційних правопорушень. Це є важливим методичним обмеженням предмету дослідження, яке орієнтоване на завдання державної антикорупційної політики і тому базується на **правовому розумінні корупції.**

Соціальні відносини, в які вступає населення, можуть мати різну поширеність , частоту та інтенсивність, що, в кінцевому підсумку, визначає ступінь включеності населення у корупційні практики. Ці відносини дають зріз «повсякденного життя», в якому, власне, і може бути виявлена **реальна поширеність корупції.**

У дослідженні було виділено такі **сфери повсякденного життя**, які охоплюють більшість соціально значущих контактів, і цим забезпечують максимально можливу повноту та конкретність фіксації корупційного досвіду населення:

- Охорона здоров'я – 70,9% опитаних мали досвід контактів за останні 12 місяців;
- Освіта – 44,0%;
- Органи державної влади та місцевого самоврядування: адміністративні послуги – 32,0%;
- Послуги енергетичних компаній – 27,7%;
- Патрульна /дорожня поліція – 10%;
- Підкуп виборців: політична корупція – 8 ,7%;
- Правоохоронні органи – 5 ,7%;
- Судова система – 3,4%.

Аналіз корупційного досвіду населення буде базуватись на припущенні про достатність виділених сфер для діагностики показників «побутової/ повсякденної корупції».

2.1. Охорона здоров'я

Оцінка поширеності корупції у сфері охорони здоров'я надзвичайно ускладнюється соціальною та правовою неоднозначністю неформальних відносин у цій сфері, з якої власне і формується уявлення про «медичну корупцію» як феномен повсякденного життя населення України.

Сфера охорони здоров'я традиційно відноситься до найбільш корумпованих сфер. На рівні *сприйняття корупції* це має вигляд досить простого і очевидного факту: індекс поширеності корупції в цій сфері, за оцінками населення, складає 4,21 бали (для порівняння – відносно Верховної Ради України, яку українці визнають найбільш корумпованим інститутом, цей показник складає 4,41).

Але образ «тотальної медичної корупції», що існує у масовій свідомості як стійкий та неспростовний стереотип, не отримує фактичного підтвердження при зверненні до досвіду населення, тобто реальних практик контакту із закладами охорони здоров'я. Те, що сприймається як корупція, досить часто виявляється проявом системних вад національної моделі організації медицини.

Опосередкованим підтвердженням цього є суттєві розбіжності в оцінках медичної корупції експертами. Серед експертів, що орієнтуються переважно на правову кваліфікацію існуючих практик (адвокати, судді, прокурори тощо), майже чверть (26%) визнає відсутність корупції. Інші категорії експертів, що використовують загальносоціальні підходи до сутності корупції мають інше бачення, що збігається з оцінками населення – на відсутність корупції вказують лише 3% опитаних. Загалом оцінки експертів не збігаються із сприйняттям поширеності медичної корупції населенням.

Контакти із закладами охорони здоров'я. За даними дослідження, 70,9% респондентів особисто або членам їх родини доводилося звертатися до медичних закладів протягом останніх 12 місяців. Переважна більшість таких звернень (майже 96%) були до державних / комунальних закладів. У великих містах частота звернень до приватних закладів була дещо вищою. Наприклад, у м. Києві – 13% опитаних звертались до таких закладів. Тобто, феномен «медичної корупції» розглядався щодо державних / комунальних закладів, що не виключає можливість вести мову також і про корупцію чи інші сумнівні практики у приватній медицині.

Аналіз обставин *останнього звернення* показує, що характер контактів був досить різним. Основною причиною останнього звернення до медичного закладу була раптова хвороба (погіршення стану здоров'я), про що зазначили 51,5% опитаних. Ще чверть респондентів (25,8%) зазначили, що причиною звернення була хронічна хвороба, а кожен десятий (10,5%) звернувся з метою профілактичного огляду. Адміністративні причини (отримання довідок тощо) назвали лише 2,0% опитаних.

Оцінка корупційної складової контактів. В опитуванні населення було використано два інструменти такої оцінки: а) щодо контактів протягом останніх 12 місяців та б) у ситуації *останнього звернення*. В обох випадках важко тлумачити отримані результати як докази тотальності «медичної корупції», якщо для її визначення використовувати формальну правову кваліфікацію. Однак вони яскраво відображають «хронічні хвороби самої медицини».

Досвід останніх 12 місяців показує, що третина тих, хто звертався до медичних закладів, зазначили, що їм не доводилося стикатися із ситуаціями, які були пов'язані з неофіційними платежами чи практиками, що можуть визнаватись корупційними. Водночас майже кожен другий (47,9%) клієнтів медичних закладів підтвердили, що їм доводилося за власні кошти купувати ліки для отримання невідкладної допомоги. 40% вказують на неофіційні витрати, що були прямими платежами лікарям, керівникам та іншим працівникам медичних закладів. Природа цих платежів і характер відносин отримали певну конкретизацію при відповіді на питання про «ситуацію останнього звернення» (див. рис. 2.1).

Висновки про наявність корупційного елементу у цих практиках мають бути дуже обережними, оскільки не завжди у ситуації отримання винагороди лікар може бути визнаний суб'єктом корупційного правопорушення.

Наявність *«платежів на вимогу»* визнали лише 13% опитаних. Водночас наявність *«платежів з власної ініціативи»* визнають майже третина опитаних. З них 13% це робили «до» відповідних дій / маніпуляцій, а 20% – «після». Це навряд чи може бути аргументом про відсутність корупції. Швидше це свідчення того, що у масовій свідомості існує чітка модель правил поведінки у відносинах з лікарями – «за отримання послуги має бути плата».

рис. 2.1. Неформальні практики у закладах охорони здоров'я (% тих, хто зіткнувся з цим при останньому зверненні)

Досить незначною є поширеність «торгівлі впливом»/ використання «блату» (приблизно 8%). Це може, серед іншого, свідчити також і про високий рівень «монетизації» неформальних практик у медичній сфері.

«*Придбання ліків за власний кошт, у випадках, коли це мало б входити до пакету послуги*» (а на це вказують більше половини респондентів) лише на перший погляд є «позакорупційною практикою». Адже мова йде при цьому або про звернення до аптек при медичних закладах (інколи навіть самі лікарі пропонують певні ліки чи матеріали), або придбання ліків за «*надлишковими призначеннями*», або за принципом призначення *«дорогого замість дешевого»*. Логічним буде припущення про те, що в значній мірі це прояви або «великої корупції» (наявність в аптечних мережах чи закладах при медичних установах корпоративних прав чи інших інтересів керівників цих закладів, окремих лікарів) або усталеної та вже майже легальної практики «відкатів» фармацевтичних компаній та трейдерів лікарям (у грошовій чи негрошовій формі). Матеріали журналістських та громадських розслідувань вже досить давно зафіксували масштабність цих явищ в Україні.

Дослідження виявило певний парадокс розбіжності сприйняття медичної корупції та реальної практики. Ця розбіжність дозволяє зробити два суттєвих висновки:

а) шкідливими є ілюзії щодо можливості простого вирішення проблем медичної сфери (наприклад, очікування вирішення проблеми корупції простим підвищенням заробітної плати лікарям);

б) медична корупція є побічним продуктом деформованої економічної та адміністративної моделі безоплатної медицини, що вже за радянських часів мала численні корупціогенні механізми, які в сучасних умовах інституалізувались як специфічні феномени «тіньової економіки медицини», «приватизованої державної медицини» тощо.

2.2. Освіта

Форми та показники поширеності корупційних практик у системі освіти є чутливими до контексту: на них впливають тенденції на ринку праці, демографічна ситуація і співвідношення «попиту та пропозиції освітніх послуг», моделі організації освіти, способи формування контингентів та способи оцінки знань тощо. Наслідком є, зокрема, обмеження можливості прямого порівняння даних за різні періоди.

За показниками *сприйняття поширеності корупції* система освіти вже не відноситься до найбільш корумпованих сфер, як це було у попередні роки. Індекс поширеності корупції в цій сфері, за оцінками населення, складає 3,87 (для порівняння – відносно Верховної Ради України, яку українці визнають найбільш корумпованим інститутом, цей показник складає 4,41). Разом з тим, на сприйняття корупції можуть впливати такі чинники, як толерантність населення до певних форм корупції (які стають настільки масовими та звичними, що вже не визнаються корупцією) або мімікрія корупції під соціально прийнятні дії (наприклад, доброчинність).

Очевидно, що без врахування *реального досвіду населення* висновки щодо стану та динаміки показників корупції будуть необґрунтованими.

Контакти населення із системою освіти. Освіта, хоча і дещо менше ніж система охорони здоров'я, є публічною сферою, з якою контакти населення є масовими і тривалими: 44,0% опитаних зазначили, що або особисто, або члени їх родини навчалися протягом останніх 12 місяців у вищих навчальних закладах, школах та закладах середньої спеціальної освіти (ПТУ, коледжах, ліцеях тощо), у дитячих садочках чи на курсах (водіїв, іноземної мови тощо).

За рівнем освітніх закладів контакти мають певні відмінності:

- *Вищі навчальні заклади* – 13% опитаних або особисто, або члени їх родини навчались в цих закладах;
- *Середні навчальні заклади (загальноосвітні чи спеціальні)* – 27%;
- *Дошкільні заклади* – 11%;
- *Позашкільні (курси тощо)* – 1%.

Переважна більшість навчалась у державних/комунальних закладах:

- *Вищі навчальні заклади* – 89%; при цьому помітними є регіональні відмінності; зокрема у Києві 26% – навчались у приватних закладах; очевидно, це є характерним для інших великих міст;
- *Середні навчальні заклади (загальноосвітні чи спеціальні)* – 97%;
- *Дошкільні заклади* – 94%.

Оцінка корупційної складової контактів. На рис. 2.2. проілюстровано дані про поширеність певних неформальних практик у системі освіти. Ці практики інколи визнаються проявами корупції і на їх підставі формуються висновки про рівень корупції в освіті загалом. Загалом з цим погодитись важко. Хоча окремі практики цілком відповідають правовим ознакам корупції, висновки про наявність корупційного елементу мають бути дуже обережними, оскільки не завжди у ситуації отримання винагороди у будь-якому вигляді і у будь-який спосіб працівник закладів освіти може бути визнаний суб'єктом корупційного правопорушення. Важливим є інше – негативні оцінки таких практик часто свідчать про суспільне несприйняття таких практик як належних і соціально виправданих.

Аналіз наведених даних дозволяє визначити певні специфічні характеристики корупційних чи сумнівних практик у сфері освіти:

- Моделі корупції суттєво відрізняються залежно від рівня освітніх закладів (вищі навчальні заклади, середня освіта, дошкільні заклади) за поширеністю окремих практик;
- «Пряма корупція», тобто отримання працівниками неправомірної вигоди у вигляді неофіційних платежів (часто ці платежі мають всі правові ознаки корупції, наприклад, платежі за іспити, в інших випадках – ці ознаки відсутні – наприклад, примусове репетиторство) найбільш часто фіксується на рівні вищих навчальних закладів (21,6% опитаних мали відповідну практику); в інших навчальних закладах цей показник є нижчим, хоча також достатньо суттєвим;
- Для вищих навчальних закладів також більш характерним є використання «торгівлі впливом» / «блату» – 11, 6% (в інших типах навчальних закладів – до 5%), а також специфічної практики, що майже відсутня в інших закладах – примусове придбання підручників чи інших видань викладачів (27%);
- Досить складною для оцінювання наявності корупційної складової є практика збору доброчинних внесків, яка часто відбувається легально і не передбачає безпосереднього отримання коштів чи майна працівниками освітніх закладів. Якщо для вищих навчальних закладів ця практика не є настільки масовою (23% опитаних робили такі внески), то у середніх і дошкільних закладах вона охоплює більшість – відповідно 72% і 68%. В українському суспільстві така практика сприймається неоднозначно. У доброчинність вірять не всі і не завжди, однак для тверджень про корупційність доброчинності потрібні ґрунтовні дослідження;
- Суттєвою, не стільки корупційною, скільки корупціогенною проблемою слід вважати усталену і соціально все більш прийнятну практику «подарунків», яка особливо представлена у середніх та дошкільних закладах (відповідно 38,0 % та 44%) і дещо менше – у вищих навчальних закладах – 25%.

- У системі освіти фіксуються і деякі регіональні відмінності. Наприклад, поширеність корупційних чи сумнівних практик у вищих навчальних закладах на Сході є помітно вищою від загальноукраїнських показників. Крім того, якщо загалом в Україні 38% респондентів, які мають контакти з середньою освітою, давали «подарунки працівникам за сприяння», то у Києві цей показник є суттєво вищим – 65%; ще більшим аналогічний показник є у дошкільних закладах – 74% (в Україні загалом – 44%). Також у Києві суттєво вищим за середні значення по Україні є поширеність у дошкільних закладах практики «неофіційних платежів працівникам» – 21% (Україна – 9%). Ця тенденція характерна загалом для міст, хоча у великих містах вона виражена найбільш повно.

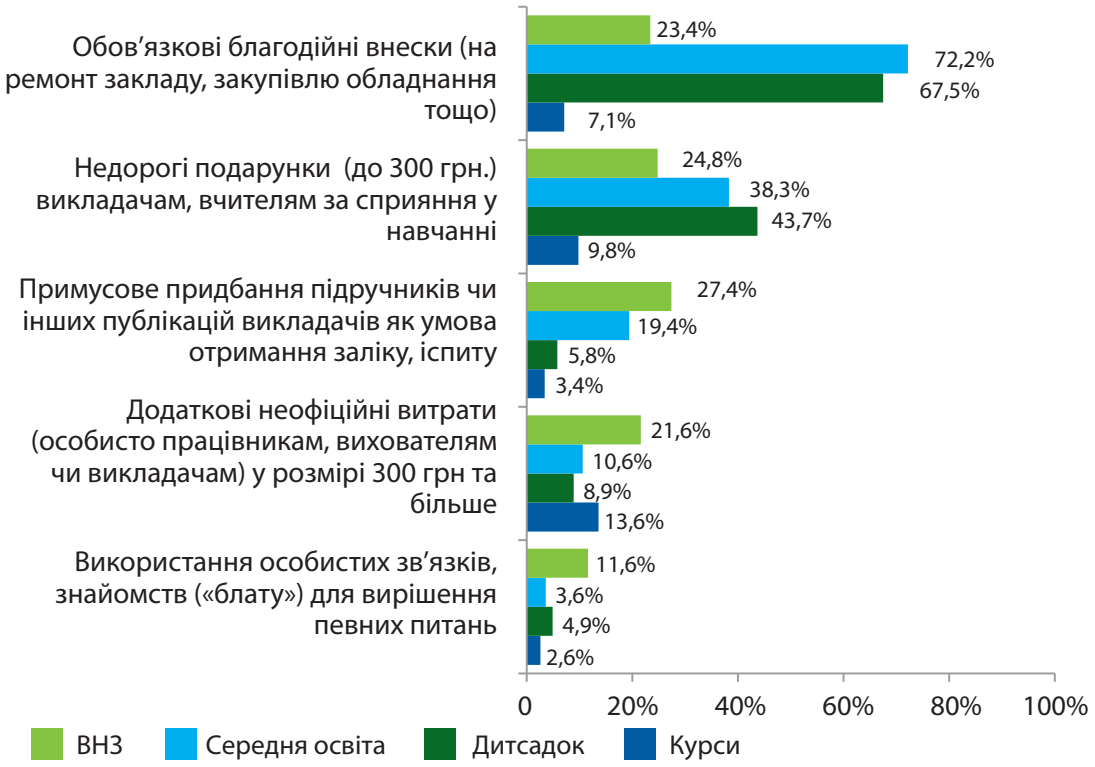

рис. 2.2. Неформальні практики у системі освіти (% тих, хто зіткався з відповідними ситуаціями)

У підсумку, незважаючи на те, що в структурі витрат домогосподарств на освіту частка офіційних платежів є незначною (хоча і коливається в різних закладах, до певної міри створюючи ілюзію безоплатної освіти), існує суттєва частка неофіційних платежів. Загалом про відсутність таких неофіційних платежів протягом останніх 12 місяців заявляють не більше чверті респондентів, тобто більшість сімей має досвід «корупційних» чи сумнівних практик. Очевидно, саме ця величина (як загалом, так і в розрізі рівнів освіти) показує базовий рівень «корупційної чи корупціогенної складової» освіти, що може отримати вартісне вираження. Іншим рівнем корупційних практик є практики, що не мають вартісного вираження («торгівля впливом»/ «блат» тощо).

Дослідження показує, що частина корупційних чи корупціогенних практик стає прийнятною та звичною і вже не сприймається як корупція. Наприклад, респонденти можуть бути категоричними щодо можливості визнання примусового репетиторства як корупції, однак фактично це не впливає на їхні оцінки рівня корумпованості системи освіти загалом, навіть за умови визнання поширеності такої практики.

2.3. Отримання послуг енергетичних компаній

В опитуваннях населення України корупція ніколи раніше не розглядалась щодо ситуацій отримання послуг енергетичних компаній (електро- та газопостачання). Це пояснювалось, зокрема, і тим, що ці компанії є приватними і їх відносини з населенням мають звичайний договірний характер. Хоча в експертному середовищі і масовій свідомості існує переконання в тому, що корупція і енергетична сфера нероздільні, особливо коли мова йде про «велику корупцію».

В останні роки на тлі зростання вартості цих послуг все частіше піднімається питання і про наявність корупційних практик на рівні відносин із споживачами. Перш за все, це стосується бізнесу (детальніше див. Розділ 3) Однак, як свідчать результати опитування населення, пересічні громадяни також мають корупційний досвід у сфері відносин з енергетичними компаніями.

Контакти. Протягом останніх 12 місяців 27,7% респондентів доводилося особисто або членам їхніх родин звертатися до підприємств електро- та/або газопостачання. Більшість таких контактів були пов'язані із розрахунками (звірка, уточнення, погашення заборгованості тощо). Однак досить часто (близько 20%) предмет звернення був іншим – встановлення додаткового обладнання, отримання дозволів чи узгоджень. Дослідження показує, що саме ці ситуації мають найбільші корупційні ризики.

Корупційна складова контактів. Переважна більшість (72,3%) тих, хто звертався, зазначили, що у них не виникало жодних обставин, за яких довелося сплачувати додаткові і непередбачені договором кошти особисто працівникам або мати інші корупційні чи сумнівні неформальні відносини (рис. 2.3).

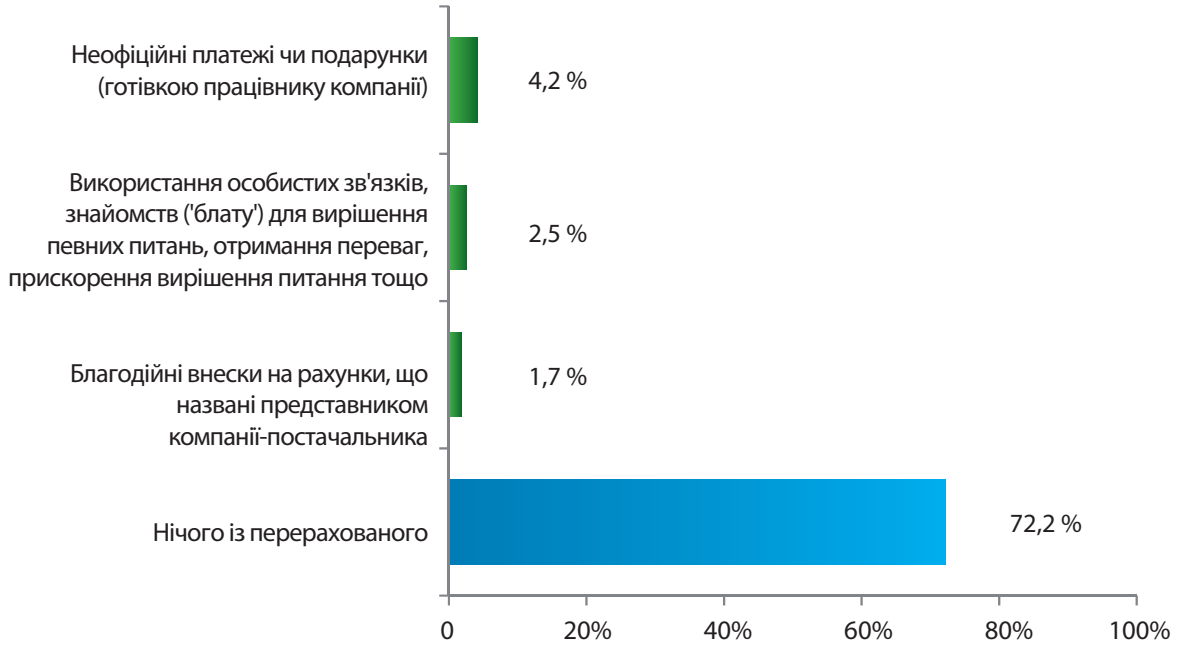

рис. 2.3. Неформальні практики у відносинах з енергетичними компаніями

Наведені дані показують, **що 8,6% респондентів (що мали контакти з енергетичними компаніями) були учасниками корупційних відносин**. Переважна більшість (близько 78%) – у ситуаціях, що не мають прямого відношення до розрахунків і стосуються отримання дозволів, узгоджень тощо.

2.4. Судова система

Корупція в судовій системі протягом останніх років перебуває в епіцентрі суспільного обговорення як одна з найбільш суттєвих перешкод проведення демократичних реформ. *Сприйняття корупції в судах* залишається незмінним – практично в усіх дослідженнях громадської думки населення наділяє суди одним з найбільш високих рівнів корумпованості. За результатами нашого дослідження, індекс судової корупції складає 4,47, що є найвищим показником серед усіх інститутів, які були предметом оцінювання. Заслуговує на увагу така обставина – цей показник майже не залежить від наявності / відсутності особистого судового досвіду. Якщо респонденти із судовим досвідом оцінюють поширеність корупції на рівні 4,44, то без такого досвіду – 4,48. Одним із пояснень цього може бути поширеність і усталеність стереотипу про «суд як найбільш корумпований інститут».

Контакти з судовою системою: загальна характеристика отримання судових послуг. За даними опитування, протягом останніх 12 місяців 3,4% респондентів особисто (тобто без урахування членів сім'ї) отримували судові послуги, з них 54,1% опитаних брали участь в цивільному процесі, 16,7% – в адміністративному, 10,1% – в кримінальному, 9,5% – в господарському процесі (в даному випадку респонденти були представниками своїх підприємств чи установ), 5,2% притягувалися до адміністративної відповідальності, а частина респондентів ймовірно мали складнощі з ідентифікацією виду провадження. Для переважної більшості респондентів (84,4%) процес стосувався їх особисто або їхніх рідних чи родичів.

При порівнянні з результатами судової статистики та попередніх опитувань можна зробити кілька висновків.

По-перше, структура судового досвіду населення за видами проваджень зберігає домінування справ цивільної юрисдикції при суттєвому зменшенні питомої ваги адміністративних проваджень.

По-друге, загальна кількість контактів із судами суттєво зменшується. Опитування 2011 року засвідчило, що такі контакти мали 16,0% опитаних. Ці дані можна порівняти з даними судової статистики. Упродовж 2010 року до місцевих та апеляційних судів загальної юрисдикції надійшло 7,7 млн. справ і матеріалів, що на 14,2 відсоткових пункти більше, ніж за аналогічний період минулого року.[2] У першому півріччі 2011 року кількість справ суттєво зросла (орієнтовно на 15%). У нашому опитуванні 2017 року ситуація кардинально змінилась під впливом змін у судовій системі, таких як: уточнення юрисдикцій, внесення змін у соціальне законодавство, суттєве збільшення судового збору та ін. Щорічне зменшення кількості судових проваджень складає у середньому 5%, по деяких видах – до 20%. У 2016 році до судів надійшло 3,3 млн. справ і матеріалів. У 2017 році тенденція зменшення судових проваджень зберіглась.[3] Наслідком стало зменшення кількості респондентів, що мали контакти із судами: з 16,0% до 3,4%.

Оцінка корупційної складової при отриманні судових послуг. Через обмеження вибірки результати опитування не дають можливості надати розгорнуту картину корупційних практик в судах, учасниками яких були респонденти. Методично коректним буде виділення лише загальних контурів проблеми.

рис. 2.4. Частота виникнення корупційних та корупціогенних практик при отриманні судових послуг, %

2 Огляд даних про стан здійснення правосуддя в Україні в 2010 році. Аналітичний матеріал ДСА України.
3 Огляд даних про стан здійснення правосуддя в Україні в 2016 році. Аналітичний матеріал ДСА України.

Про відсутність будь-яких ознак корупційних чи корупціогенних (або сумнівних) практик заявляють 74,8% опитаних, які отримували судові послуги протягом останніх 12 місяців. В інших випадках (25,2%) – можна стверджувати наявність корупційної складової (детальніше на рис. 2.4).

Так, за даними, представленими на рис. 2.4 можна зробити висновок, що частіше самі судді або інші причетні до справи посадові особи (8,5%) вимагали від респондентів гроші (майно, послуги), ніж це пропонували самі опитані (7,6%). Крім цього, у 4 випадках з 10, коли у респондента вимагали гроші в суді, він погодився їх заплатити. Разом із цим, у ситуаціях, коли респондент сам пропонував гроші в суді, їх взяли у 7 із 10 випадків.

Ці дані дають інтегральну характеристику корупції в судовій системі на рівні реальної практики контактів *населення із судами.* Аналогічний підхід було використано у дослідженні 2011 року, де був зроблений висновок про те, що *корупційна складова є в 12% ситуацій судового розгляду.* Досить складно пояснити чинники та обставини ***збільшення поширеності таких практик до щонайменше 20%,*** як це фіксується у дослідженні 2017 року. Єдине твердження, що буде переконливим та обґрунтованим, навіть за умови врахування обмеження вибірки цього дослідження, – це відсутність очікуваного суспільством зниження рівня корупції в судах.

Виконання судових рішень. Для населення (на відміну від підприємців) контакти з органами виконання судових рішень не є масовою практикою – лише 1,7% респондентів за останні 12 місяців мали такі контакти. Вибірка дослідження не дозволяє розглянути проблему ґрунтовно. Варто зазначити, що приблизно **17%** з числа тих, хто контактував з виконавцями, вказують на ознаки корупції.

2.5. Органи державної влади та місцевого самоврядування: адміністративні послуги

Взаємодія населення із органами державної влади та місцевого самоврядування є одним із ключових чинників формування уявлень про рівень корупції загалом. Ці контакти у більшості випадків пов'язані із отриманням *адміністративних послуг*, які можуть надаватись як органами державної виконавчої влади (центральними та місцевими), так і органами місцевого самоврядування (зокрема, в межах делегованих повноважень). Адміністративні послуги були визначені як *найбільш реальний для оцінювання сегмент діяльності цих органів*. Інші можливі форми корупційних практик (наприклад, зловживання службовим становищем) неможливо коректно і вичерпно оцінювати на основі опитувань населення. Також самостійним предметом дослідження є корупційні практики у сфері надання адміністративних послуг бізнесу та реалізації контрольних повноважень органів влади.

Результати дослідження свідчать, що особистий досвід не має вирішального значення для формування уявлення про рівень корупції, зазнаючи суттєвого коригування панівними у суспільстві стереотипами масової свідомості. Цим створюється специфічний *феномен розбіжності сприйняття корупції та реального корупційного досвіду.*

Дослідження показує, що за показниками *сприйняття корупції* ця сфера перебуває переважно у зоні підвищеного ризику. Індекс сприйняття корупції складає:

а) центральні органи виконавчої влади – від 4,31 до 4,37;

б) місцеві органи державної виконавчої влади (за винятком фіскальної служби, де показник є суттєво вищим) – 3,70;

в) органи місцевого самоврядування – 3,66.

В експертних оцінках простежується схожа тенденція, хоча значення індексу сприйняття корупції є дещо нижчим, ніж за оцінками населення і підприємців.

Контакти населення. До органів державної влади та місцевого самоврядування протягом останніх 12 місяців особисто зверталися **32,0%** респондентів (*у дослідженні 2011 року – 31,6% респондентів*). Частота контактів була різною – «одне звернення» – 22% , «два та більше» – 10%. Хоча показник частоти контактів не змінився, варто врахувати вплив ситуативного чинника – оформлення житлових субсидій. Очевидно, за відсутності цієї потреби відповідні контакти мали б не більше 23% респондентів. У цьому проявляється тенденція зменшення частоти звернень населення до органів влади.

Майже половина контактів / звернень (47%) відбувалась через Центри надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП). Переважна більшість контактів відбувалась на місцевому рівні – 92% і лише 5% – на рівні центральних органів чи обласних/ регіональних відділень. *(у 2011 році питома вага контактів на рівні обласних / регіональних відділень та центральних органів була суттєво вищою – 15,5%)*.

За своїм предметом контакти / звернення мають наступну структуру (див. рис. 2.5).

Структурно схожою є предметна характеристика також і ситуації останнього контакту. Винятком є зменшення питомої ваги випадків оформлення житлової субсидії (до 43 %), що відображає певну «сезонність» цієї адміністративної послуги.

Наявність корупційних практик у ситуаціях контакту. Отримано досить несподівані результати, які свідчать про суттєві відмінності ситуації 2011 року та 2017 року в частині *звуження масштабів поширеності корупційних практик*. В опитуванні 2017 року лише 6% тих, хто мав контакти із вказаними органами протягом останніх 12 місяців, вказують на існування ознак корупційних практик. Аналогічний показник було отримано і при відповідях на питання, що стосувались ситуації останнього звернення.

Однак, оцінка цієї тенденції має бути виваженою і враховувати те, що на неї вплинули кілька різних за змістом чинників. Одним із них є проведення ***реформи системи надання адміністративних послуг*** (створення ЦНАПів, спрощення процедур, запровадження «безконтактних» відносин населення та органів влади, елементи системи електронного урядування тощо). Реформа мала на меті і зменшення ризиків корупції, і в цій частині є ознаки її позитивного впливу. Однак суттєве значення мають і ***ситуативні чинники***, які стосуються ситуацій актуалізації для населення певних видів адміністративних послуг, наслідком чого може бути певна зміна показників поширеності корупційних практик. У 2017 році найбільш часто контакти відбувались з приводу оформлення житлових субсидій. За своїм характером ця процедура є максимально захищеною від корупційних ризиків (хоча і не позбавленою їх повністю), що не могло не вплинути на загальні показники поширеності корупційних практик.

Для визначення впливу реформ у цій сфері інформативним стає порівняння результатів опитувань 2011 та 2017 років.

2011 рік. У чверті випадків (24%) контакти з органом державної влади або місцевого самоврядування відбувалися за допомогою зв'язків, «блату», впливових родичів, знайомих, друзів. Загалом 16,4% звернень до органів влади і місцевого самоврядування супроводжувалися подарунками посадовцю. На вимогу посадової особи

10% домогосподарств робили внески в благодійні фонди; 7,8% – давали гроші, майно, надавали послуги. Тобто загалом, з урахуванням можливості одночасного існування кількох практик, корупційна складова фіксувалась щонайменше 25% контактів / звернень.

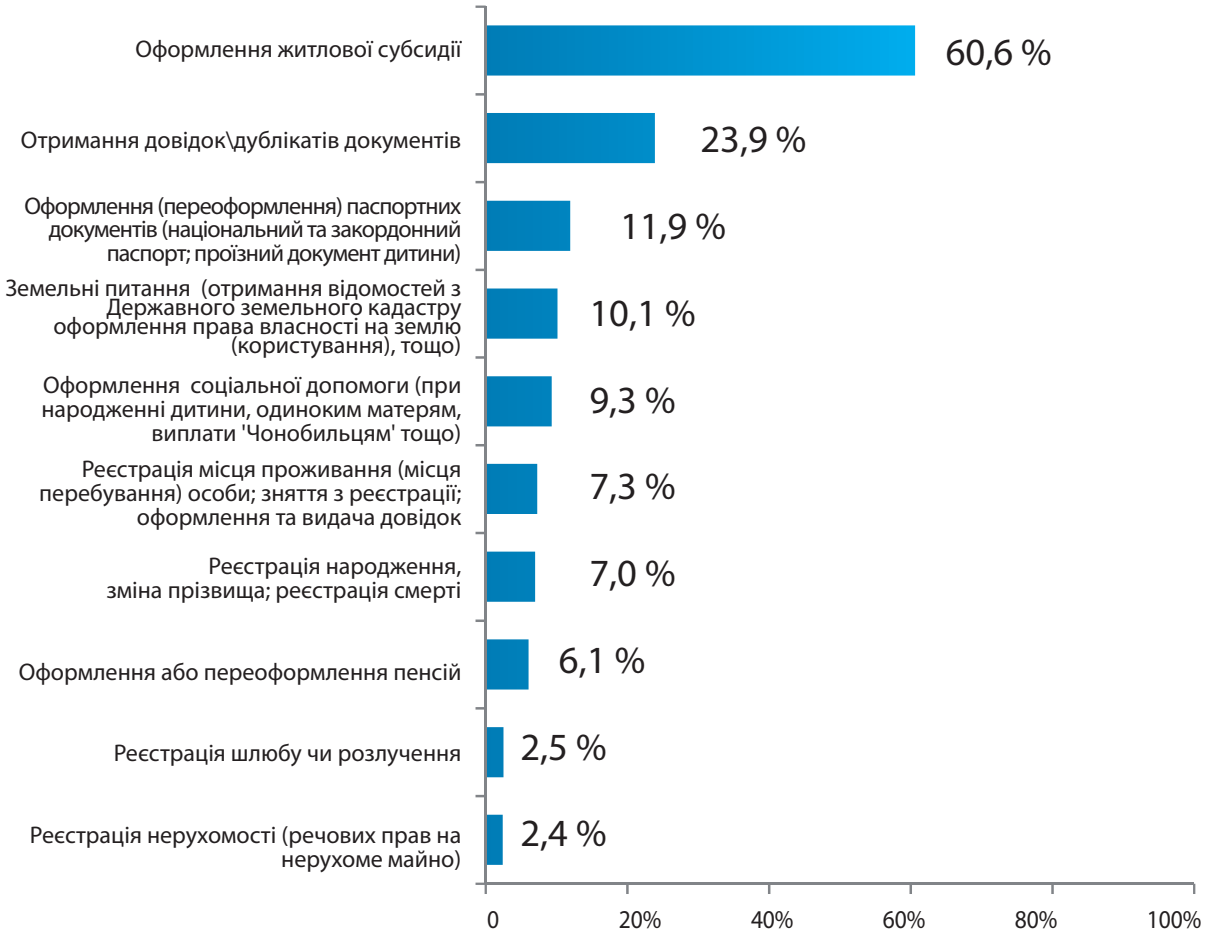

рис. 2.5. Предмет контактів населення і органів державної влади та місцевого самоврядування

2017 рік. ***Поширеність корупційних практик зменшилась:*** про існування корупційних ситуацій при останньому контакті з органами державної влади чи місцевого самоврядування вказали лише 6% респондентів. Важливо зазначити, що навіть за умови виключення із аналізу тих, у кого контакти обмежились оформленням житлової субсидії, показник суттєво збільшується (до 9%), однак у будь-якому випадку не досягає значень 2011 року. Оскільки абсолютна чисельність цієї категорії є недостатньою для статистичного аналізу, варто зазначити лише дві обставини: домінуючим різновидом корупційних практики є торгівля впливом (приблизно 2,0% тих, хто мав такі контакти); дещо меншою є питома вага ситуації отримання неправомірної вигоди (гроші, подарунки, послуги). Існує, хоча і має незначну вагу, також і практика використання «благодійної допомоги» / чи перерахувань на «сумнівні рахунки», що була досить поширена і раніше .

Як вже зазначалось, отримані результати можуть бути свідченням суттєвих змін у взаємодії пересічних громадян з органами виконавчої влади, що відбувались під впливом реформ сектору державного управління. Разом з тим, є інші факти та обставини (зокрема, відсутність підвищення загальної довіри до цих органів і переконання в їх корумпованості), що обумовлюють необхідність перевірки таких висновків на більшому часовому тренді, перш за все – підтвердження в аналогічних (повторних) дослідженнях наступних років.

2.6. Виборчий процес: підкуп виборців (політична корупція)

Політична корупція не є феноменом виключно «вищих ешелонів влади». Вона може проявлятись також і у повсякденному житті пересічних громадян. Одним із проявів такої корупції є підкуп виборців, що вже традиційно сприймається як обов'язковий атрибут політичного життя сучасної України. Поки що засоби протидії підкупу виборців (посилення відповідальності; вдосконалення виборчих процедур; інформаційно-роз'яснювальна робота тощо) не дають відчутних результатів.

Поширеність підкупу виборців підтверджує і наше дослідження:

- За останні 12 місяців **8,7%** опитаних брали участь у виборах до органів влади у 2015 та 2016 роках. Серед них:
- **44,0%** вказують, що за останні 12 місяців були випадки, коли кандидати в депутати чи представники партій пропонували їм грошову винагороду за певний варіант голосування чи за вступ до партії;
- **62,5%** респондентів вказують, що за останні 12 місяців були аналогічні випадки, але замість грошової винагороди пропонувались подарунки, благодійна допомога тощо.

При цьому необхідно враховувати, що за період оцінювання («останні 12 місяців») в Україні виборчі процеси проходили лише в окремих регіонах. За умов проведення всеукраїнських виборів (парламентських, президентських чи місцевих) відповідні показники будуть мати інші, суттєво вищі значення.

Сприйняття населенням такої практики відображає і особливості національної ментальності, і ступінь зрілості політичних цінностей та орієнтацій. Найбільш показовим щодо цього може бути характер голосування за кандидатів / партії, що використовують підкуп виборців, тобто політичну корупцію в її найбільш масовій чи «низовій» формі.

Загалом за таких кандидатів / партії **проголосували 23,3%** респондентів, що зіткнулись з підкупом (14% – взагалі не брали участі у голосуванні, 8% – відмовились від відповіді; решта – голосували проти). Існують помітні регіональні відмінності: найбільш часто підтримували таких кандидатів у Центрі (36%); найменш – у Північному регіоні (18,0%) та на Сході (16%, хоча при цьому 45% опитаних відмовились від відповіді).

Питома вага респондентів, які не визнають факт підкупу виборців достатньою підставою не підтримувати кандидата / партію на виборах, може вважатись опосередкованим показником досить **високого рівня толерантності населення до цього різновиду політичної корупції.**

2.7. Правоохоронні органи

У цьому підрозділі розглядається ситуація з корупцією щодо основних *правоохоронних органів – поліції, прокуратури, СБУ.* Окремим напрямком дослідження є дорожня/патрульна поліція, яка є «правонаступником ДАІ», що завжди виокремлювалась в аналогічних дослідженнях з огляду як на специфіку діяльності, так і надмірну поширеність корупції.

В Україні уявлення про корумпованість правоохоронної системи є достатньо усталеним. Дослідження 2017 року показує, що за показниками *сприйняття корупції* ця сфера перебуває переважно у зоні підвищеного ризику. Індекс сприйняття корупції складає:

а) прокуратура – 4,38 (тобто цей інститут відносять до найбільш корумпованих, на рівні Верховної Ради та судової системи);

б) поліція – 4, 05;

в) СБУ – 4, 07.

В експертних оцінках простежується схожа тенденція, хоча значення індексу сприйняття корупції є дещо нижчим, ніж за оцінками населення і підприємців.

Досить важливим чинником сприйняття корупції є *наявність особистого досвіду контактів.* Як вже зазначалось, в окремих випадках це зменшує значення індексу. Однак цього не відбувається у випадку правоохоронних органів. Показники помітно зростають:

а) прокуратура – 4,38 (загалом) та 4,48 (мають досвід контактів);

б) поліція – 4, 05 (загалом) та 4,25 (мають досвід контактів);

в) СБУ – 4, 07 (загалом) та 4,38 (мають досвід контактів).

Тобто, для таких респондентів реальність виявляється навіть більш сумною, ніж цього можна було б очікувати, виходячи із поширених стереотипів оцінювання.

Контакти населення з правоохоронною системою. Лише 5,7% респондентів мали досвід особистого контакту з органами поліції (крім дорожньої / патрульної поліції), прокуратури, Службою безпеки України протягом останніх 12 місяців. Це були переважно контакти з поліцією (97%); набагато рідше населення мало справу з прокуратурою (6%) та СБУ (3%).

Основною причиною останнього звернення до правоохоронних органів було вчинення правопорушенням проти респондента, його родичів чи близьких (див. рис. 2.6).

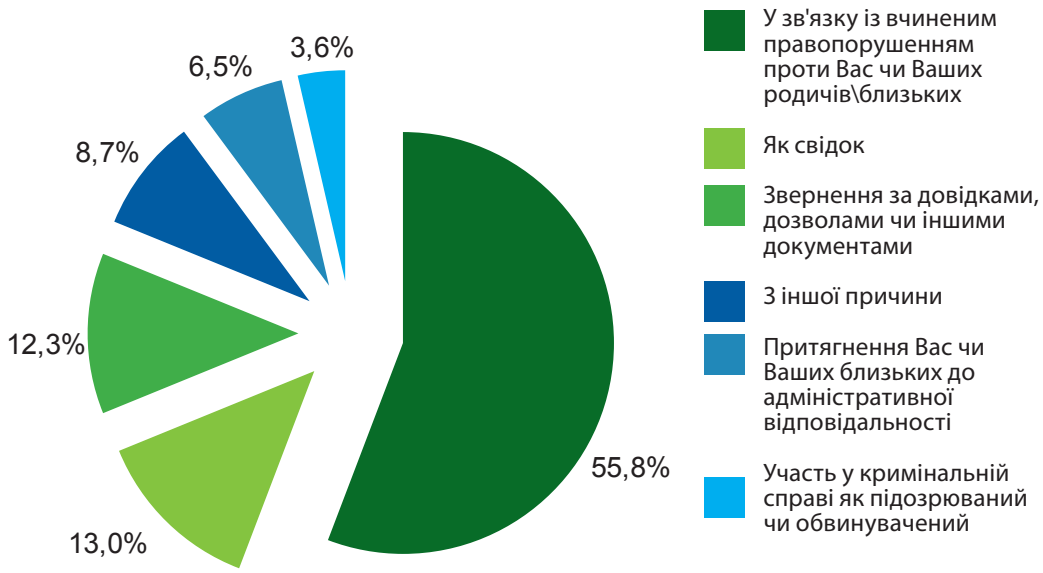

рис. 2.6. Причини останнього звернення до правоохоронних органів

Майже 83% опитаних, яким довелося контактувати з правоохоронними органами протягом останніх 12 місяців, зазначили, що з причини останнього звернення у них не виникало ситуацій / обставин, які можна визнати корупційними. Разом із цим, 5,5% повідомили, що у них вимагали гроші, майно, послуги, але респондент не погодився на це, ще 4,2% звертались за допомогою до своїх родичів / близьких, які працюють у правоохоронних органах.

Наявність корупційних практик у ситуаціях контакту. Оцінювання поширеності корупційних практик

було проведено щодо періоду останніх 12 місяців а також на прикладі ситуації останнього контакту.

За останні 12 місяців ***корупційна складова фіксується у 19%*** *контактів з правоохоронними органами*:

- 9% респондентів вказують, що від них вимагали неправомірну вигоду (гроші, майно, послуги);
- лише 2% опитаних зазначають про те, що пропозиція неправомірної вигоди була з їх боку; схожою є пропозиція подарунків, на що вказує 1% опитаних;
- Приблизно 1% користувався послугами посередників, які мали (з їх слів) передати винагороду працівникам відповідного органу;
- Суттєве значення має використання торгівлі впливом / «блату» – загалом 7%; більш часто звертались до тих, хто працює у правоохоронній системі (4%).

Конкретизацію таких оцінок було отримано у випадку звернення до ситуації «*останнього контакту*» (рис. 2.7).

рис. 2.7. Корупційні практики у ситуації останнього контакту з правоохоронними органами

Наведені дані дозволяють зробити висновок, що майже 83% опитаних, яким довелося контактувати з правоохоронними органами, зазначили, що з причини останнього звернення у них не виникало ситуацій / обставин, які можна визнати корупційними.

Щодо інших результатів, то варто звернути увагу на таке:

- Вимога неправомірної вигоди зустрічається частіше ніж пропозиція;
- Вимога неправомірної вигоди частіше відхиляється, ніж задовольняється;
- Відхилення пропозиції неправомірної вигоди є достатньо поширеним, хоча прийняття такої пропозиції відбувається частіше;
- Найбільш поширеною є практика використання «блату»/ торгівлі впливом (перш за все, з використанням зв'язків у самій правоохоронній системі). Близькою за змістом до цієї практики є діяльність «посередників» (серед них адвокати, колишні працівники правоохоронних органів тощо);
- Зберігається практика «благодійництва»/ «внесків на сумнівні рахунки», хоча масштаби цього явища суттєво зменшуються у порівнянні з попередніми роками.

2.8. Патрульна / дорожня поліція

В опитуванні *ситуація щодо патрульної / дорожньої поліції розглядається окремо від інших правоохоронних органів (поліція, прокуратура, СБУ).* Це пояснюється двома обставинами: а) для населення створення патрульної поліції було чи не найбільш помітним зовнішнім проявом реформування правоохоронного сектору, з яким асоціювались очікування радикальних змін; б) патрульна поліція функціонально мала зайняти «нішу ліквідованої ДАІ», яка за результатами всіх попередніх опитувань населення визнавалась найбільш корумпованим державним інститутом, з яким пересічні громадяни мають контакти.

Становлення патрульної поліції з самого початку було предметом постійного «соціологічного моніторингу», який фіксував досить суперечливі, але загалом позитивні тенденції громадського сприйняття цього радикально реформованого правоохонного органу.

Наше дослідження показує, що за показниками *сприйняття корупції* патрульна поліція суттєво відрізняється від інших правоохоронних органів:

а) **індекс сприйняття корупції складає 3, 84** (для порівняння: прокуратура – 4,38 поліція – 4,05; СБУ – 4,07). Аналогічними є оцінки експертів. Наприклад, більшість (58%) з них вважає, що корупція у діяльності патрульної поліції відсутня взагалі і лише 5%, що корупція – «дуже поширена». Важливо було б розуміти, як цей показник змінювався за два роки існування патрульної поліції. Але така інформація відсутня. Тому показовим може бути вже наступний рік.

б) **наявність особистого досвіду контактів зменшує значення індексу** (з 3,84 до 3,50). Ця тенденція є нетиповою для України і свідчить про те, що у випадку патрульної поліції відбувається руйнація стереотипу корумпованого органу, що був у масовій свідомості або продуктом поточної ситуації (ЗМІ, політики тощо), або рудиментом минулого («ДАІ як символ»).

Контакти населення та патрульної поліції. Результати дослідження свідчать, що протягом останніх 12 місяців контакти з патрульною поліцією мали 10% опитаних. У попередні роки в Україні неодноразово проводились опитування, в яких частота контактів з ДАІ була суттєво вищою, ніж у нашому дослідженні. Це дає підстави для припущення про зменшення за останні 2 роки кількості ситуацій контакту населення і поліції у зв'язку з контролем дотримання правил дорожнього руху.

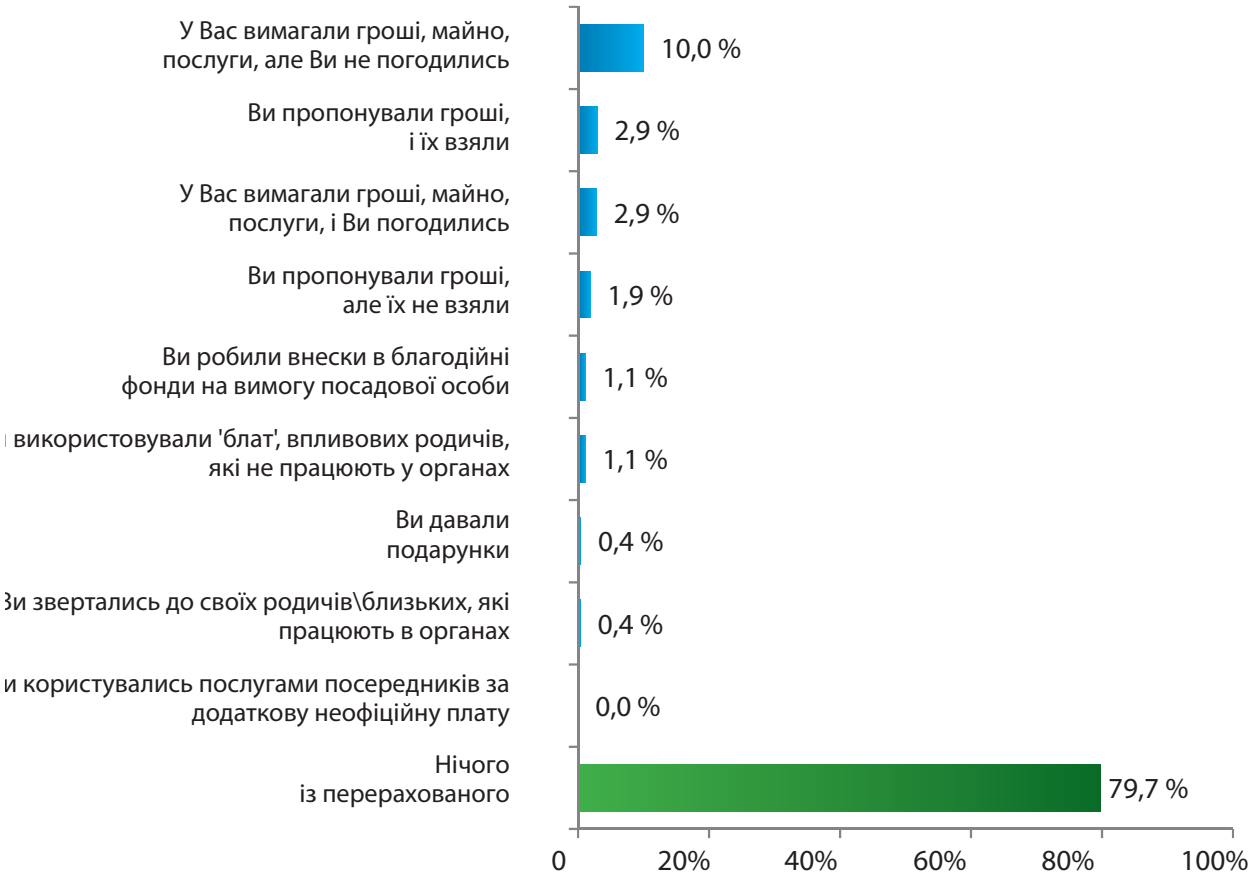

рис. 2.8. Корупційні практики у ситуації останнього контакту з патрульною поліцією

Характер контактів свідчить, що найчастіше контакти відбуваються у вигляді «перевірки документів чи стану автомобіля» – 61%, «зупинки за порушення правил дорожнього руху» – 26%, а також «оформлення ДТП» – 6%. Це ситуації, що функціонально є аналогічними масовим практикам взаємодії ДАІ із учасниками дорожнього руху. Новими є ситуації, які відображають нові завдання патрульної поліції: виклики на місце скоєння злочину; звернення із заявами; участь як свідка / потерпілого – 12% опитаних потрапляли у такі ситуації. Суттєво меншими, у порівнянні із ДАІ, є контакти з адміністративних причин (отримання дозволів, довідок тощо) – 3%.

Наявність корупційних практик у ситуаціях контакту. Оцінку поширеності корупційних практик було проведено на прикладі ситуації останнього контакту (див. рис. 2.8).

Наведені дані показують, що ***корупційна складова фіксується у 20%*** *контактів населення із патрульною поліцією.*

Крім того, варто звернути увагу на таке:

- Найчастіше (12,9% ситуацій) це є вимога неправомірної вигоди, яка у 77,5% випадків вона була відхилена. Однак, у даному випадку існує ризик неадекватного сприйняття респондентами ситуації – реальність такої вимоги може базуватись виключно на сприйнятті самим респондентом;
- Досить значним є показник згоди на вимогу неправомірної вигоди (3%);
- Пропозиція неправомірної вигоди частіше приймається (3%), ніж відхиляється (2%);
- Не має поширення практика використання «блату» / торгівлі впливом (лише 1,0%); подарунків чи «благодійності».

Загалом результати дослідження показують, що патрульна поліція має значний потенціал громадської довіри, хоча факти свідчать також і про існування ризику реанімації практик ДАІ і «відкату» реформ.

РОЗДІЛ 3. КОРУПЦІЙНИЙ ДОСВІД БІЗНЕСУ: БІЗНЕС І ВЛАДА

Український бізнес має непросту історію існування в корупційному середовищі, де короткочасні періоди відносного зменшення корупційного тиску змінювались тотальним ураженням корупцією як відносин із владою, так і самого бізнес-середовища.

Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020» (затверджена Указом Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 року) в котре проголосила пріоритети реформування українського суспільства, наслідком яких має бути усунення корупційних бар'єрів для розвитку бізнесу. Частина показників результативності реформ має пряму залежність від показників поширеності корупції у сфері відносин бізнесу і влади а також у самому бізнес-середовищі.

Дослідження дозволило зафіксувати окремі виміри, що є важливими для оцінювання поточного рівня корупції та подальшого моніторингу змін в наступні роки. Ця інформація подається з розподілом по ключових сферах, в яких формується найбільший масив корупційних взаємодій та практик.

У дослідженні *не розглядаються чинники корупції*, оскільки соціологічне діагностичне дослідження має принципово інші цілі і завдання. Аналіз витоків корупції у відносинах влади і бізнесу передбачає *комплексний аналіз* із застосуванням кількісних і якісних методів, що мають врахувати не лише соціальні взаємодії, але й інституційні, правові, економічні, політичні виміри. Хоча результати дослідження опосередковано дають досить цікаву інформацію, зокрема, дозволяють формулювати окремі гіпотези та припущення щодо обумовленості корупції. Наприклад, наведена далі схема показує підвищену корупціогенність соціального середовища бізнесу / неформальних соціальних взаємодій представників бізнесу і влади.

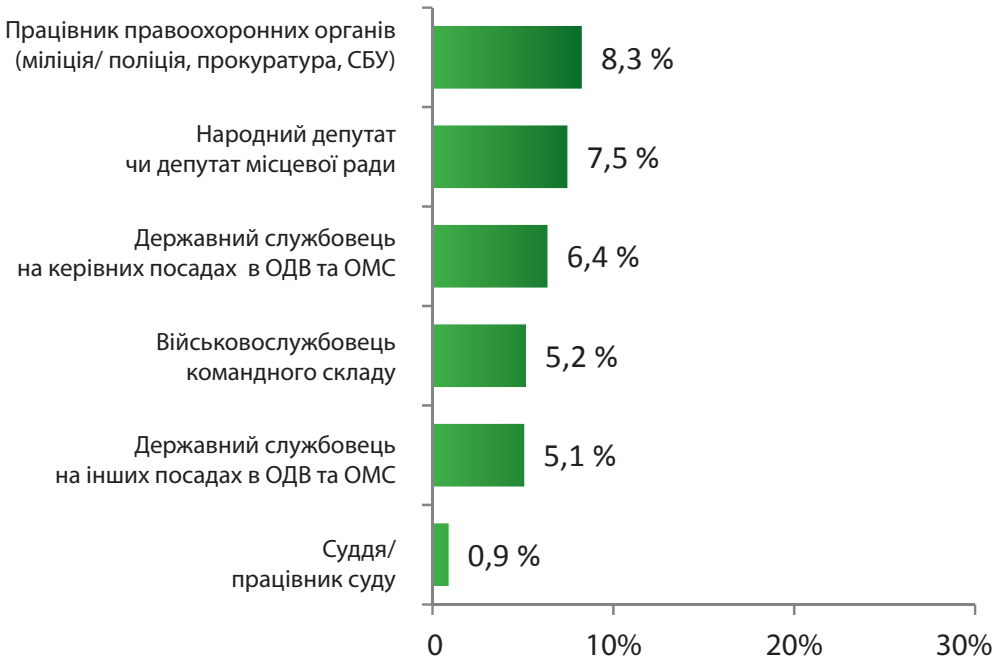

рис. 3.1. Бізнес і влада: публічні посадові особи у близькому оточенні підприємців (частка підприємців, що до своїх близьких відносять наступні категорії осіб)

Наведені дані можна тлумачити по-різному. Але навряд чи можливо заперечувати факт потенційних ризиків настільки тісної взаємодії бізнесу і влади, особливо із врахуванням того значення, яке «вхожість» до влади традиційно мала для українського бізнесу. Досить цікавими є регіональні відмінності: в окремих регіонах (Захід, Північ) питома вага підприємців, близькі особи яких входять до виборних органів влади, складає 12,0 – 15,0%.

Аналіз корупційного досвіду бізнесу в основних сегментах відносин із владою дає результати, представлені в наступних підрозділах.

3.1. Публічні закупівлі: місцевий / державний бюджет, приватна сфера

Подолання системного характеру корупції у сфері публічних закупівель є одним із стратегічних завдань національної антикорупційної політики, реалізація якого у 2016-2017 роках була серед пріоритетів як держави, так і громадянського суспільства. Створення «*Системи ПРОЗОРРО*» та набуття чинності Законом України «*Про публічні закупівлі*» можуть бути певною «точкою відліку» для оцінки успішності усунення корупційних схем та корупційних ризиків у цій сфері. Дослідження дає уявлення про те, якою є ситуація на початковій стадії реформ сфери публічних закупівель.

Участь бізнесу у публічних закупівлях. Опитування підприємців показує, що за останні 12 місяців у публічних закупівлях (за кошти державного та місцевих бюджетів) брали участь: «один раз» – 4,8% опитаних підприємств; «два і більше разів» – 13,5%. У закупівлях на конкурентній основі, що проводились приватними компаніями, брали участь : «один раз» – 4,5%; «два і більше разів» – 17,5%.

Для переважної більшості компаній (59%) доходи від участі у публічних закупівлях складають не більше 10% від загальних надходжень. Водночас 7,7% компаній отримують більше ніж 70% доходів від публічних закупівель. Респонденти, що представляють ці компанії, у своєму близькому оточенні набагато частіше, ніж інші підприємці, мають публічних посадових осіб (див. рис. 3.1). Очевидно, не зовсім позбавленим підстав буде припущення, що для пояснення практики цієї категорії підприємств варто звернути увагу на матеріали численних журналістських розслідувань, в яких досить часто фігурують «фірми-прокладки», що обслуговують корупційні схеми у сфері закупівель і отримують доходи виключно за рахунок цього.

Корупція як перешкода участі компаній у публічних закупівлях. Загальний рівень участі українських компаній у публічних закупівлях залишається достатньо низьким, особливо це стосується малого та середнього бізнесу. В публічних обговореннях проблеми доступності та прозорості закупівель активно обговорюється гіпотеза про те, що поширеність корупції стримує підприємців від участі у закупівлях. Результати опитування показують, що у 17,5% випадків «мотивацією неучасті у закупівлях була презумпція їх корумпованості». Разом із цим, слід зазначити, що в цих оцінках не завжди проявляється реальна особиста практика, частіше – це показник уявлень чи сприйняття корупції.

Поширеність корупції у сфері публічних закупівель. Сфера публічних закупівель є достатньо складним об'єктом для діагностики корупції. Окремі українські експерти стверджують, що не завжди те, що сприймається як корупція у публічних закупівлях, є корупцією у правовому сенсі. З цим варто погодитись, однак із суттєвим застереженням – такі факти можуть бути лише проявом латентних корупційних практик.

Схема, що нижче, показує сприйняття підприємцями поширеності корупційних практик у сфері закупівель, що проводяться різними суб'єктами.

рис. 3.2. Сприйняття поширеності корупції у публічних закупівлях (середня оцінка за 5-бальною шкалою).

Аналіз наведених даних та чинників, що впливають на ці оцінки, дозволяє зробить такі висновки:

- важливим фактом є визнання наявності корупції у приватній сфері (відомі практики «відкатів», фіктивних фірм тощо); неоднозначними є результати щодо закупівель міжнародних компаній та організацій; щодо

цих двох ситуацій існує суттєва диференціація за розміром компанії – чим більшим він є, тим рідше визнається наявність корупції; це пояснюється, ймовірніше за все, тим, що представники малого бізнесу позбавлені можливості брати участь у закупівлях приватних та міжнародних компаній;

- наявність досвіду участі у закупівлях не впливає на оцінки, що може свідчити про те, що сприйняття ситуації досить точно відображає реальність; єдиним винятком є підприємства, де більше ніж 70% доходу отримується від закупівель; представники цих компаній частіше обирали варіант відповіді про відсутність корупції, однак ці оцінки потребують більш ґрунтовного дослідження на більшому масиві даних, оскільки вони можуть тлумачитись неоднозначно;
- відсутні регіональні відмінності, за винятком міста Києва, де показники сприйняття поширеності корупції у всіх видах публічних закупівель є суттєво вищими (наприклад, «поширеною» і ««дуже поширеною» визнають публічні закупівлі від 55% до 66% опитаних (середні значення по Україні до 45%);
- розмір компанії суттєво не впливає на оцінки поширеності; певна відмінність від середніх оцінок спостерігається лише у представників малого бізнесу (ФОПи та мікропідприємства), які приблизно на чверть рідше обирали варіант відповіді «корупція відсутня».

3.2. Органи державної влади та місцевого самоврядування: адміністративні послуги, контрольні повноваження

Підприємницька діяльність передбачає постійний зв'язок з органами державної влади та місцевого самоврядування – сплата податків, подання податкової та іншої звітності тощо. З урахуванням цього в опитуванні підприємств було передбачене обмеження – аналізувались *лише ситуації (контакти), що **не** стосуються постійних, обов'язкових та загальних для всіх суб'єктів господарювання ситуацій.* Наприклад, до таких «нетипових ситуацій» належать – отримання дозволів, ліцензій, проведення перевірок тощо. Загалом було виокремлено близько 40 таких ситуацій у сфері підприємництва. Ці ситуації є найбільш корупційно вразливими, оскільки саме в них дискреційні повноваження можуть бути використані у неналежний спосіб і завжди існує певна ймовірність корупції. Крім того, реформи у сфері державного управління орієнтовані на усунення корупційних ризиків саме в цих сегментах відносин бізнесу і влади.

Поширеність контактів з органами державної влади і місцевого самоврядування у підприємств є дещо іншою ніж у населення:

- 6,1% вказують, що такий контакт був лише один раз протягом останніх 12 місяців;
- 13,2% мали контакти «два і більше разів».

Досить складно порівнювати ці дані з результатами попередніх досліджень, але є певні підстави для припущення про зменшення інтенсивності контактів бізнесу із владою у сфері надання адміністративних послуг і державного контролю бізнесу.

Адміністративний ***рівень контактів*** також має суттєві відмінності у порівнянні з населенням загалом: у 69,9 % ситуацій питання могло бути вирішене на низовому рівні (район, місто, населений пункт); майже чверть (22,3%) потребували звернення до органів обласного чи міжобласного (регіонального) рівня; 12,9% звернень вирішувались на рівні центральних органів влади.

рис. 3.3. Предмет контактів підприємств з органами державної влади та місцевого самоврядування

За своїм **предметом** контакти мають структуру, наведену на рис. 3.3.

Формат контактів. Майже половина контактів (43%) відбувались через процедури діяльності Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП). Однак лише третина цих ситуацій обмежувалась офіційними процедурами ЦНАП і не включала інших способів взаємодії, в багатьох випадках – офіційна процедура доповнювалась офіційними та неофіційними контактами.

Контакти на робочому місці (офіційного характеру) були характерні для 50,5% ситуацій. Третина контактів відбувались у безособовому форматі – листування, електронна пошта, телефон. Разом з цим 13,5% опитаних визнали, що офіційні контакти поєднувались із неофіційним спілкуванням у позаробочий час.

Наявність корупційних практик у ситуаціях контакту. Для визначення поширеності корупційних практик було використано два підходи: а) питання про досвід контактів за останні 12 місяців; б) питання про ситуацію останнього контакту (звернення). Суттєвих відмінностей не було виявлено ні щодо видів корупційних чи сумнівних (корупціогенних) практик, ні щодо їх поширеності. Зокрема, відсутність корупційних чи сумнівних практик протягом останніх 12 місяців була визнана 69,1% опитаних, а щодо останнього контакту – 62,4%. З урахуванням цього, далі наводяться результати щодо ситуації останнього контакту.

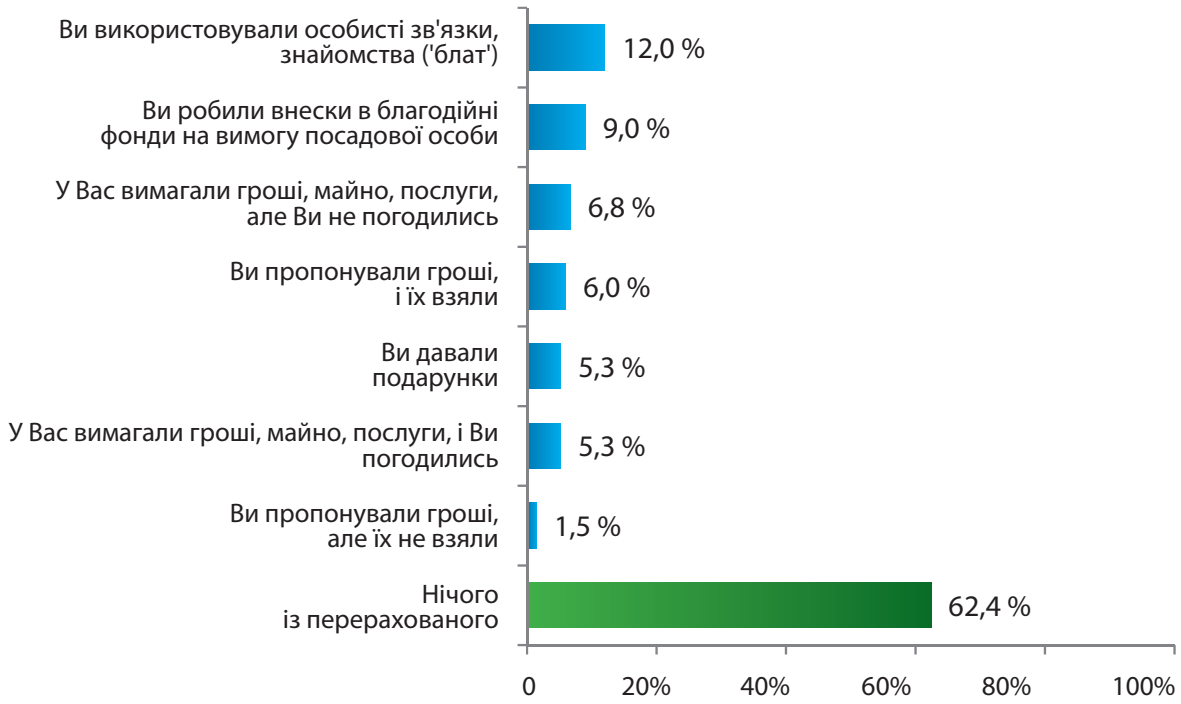

рис. 3.4. Корупційні та корупціогенні практики у ситуації останнього контакту підприємств з органами державної влади та місцевого самоврядування

Аналіз наведених даних та чинників, що впливають на їх диференціацію залежно від регіону, розміру підприємства тощо, дозволяє зробити такі висновки:

- більше третини **(35%)** контактів мають *корупційну складову (тобто корупційні чи сумнівні / корупціогенні практики)*;
- найбільш поширеною корупційною практикою є використання зв'язків та знайомств («торгівля впливом» / «блат»); ця особливість отримує досить логічне пояснення з урахуванням даних, що наведені на рис. 3.1;
- «класична модель корупції» (хабарі на вимогу чи з власної ініціативи) втрачає абсолютність / пріоритетність і універсальність, є ознаки того, що в окремих сферах (отриманні окремих видів послуг) ця модель майже не використовується;
- зважаючи на проголошені в межах реформи публічної адміністрації завдання ліквідації прихованих форм корупційних платежів, неочікуваною є досить помітна (9%) поширеність практики благодійних внесків чи інших перерахувань на рахунки, що безпосередньо не передбачені регламентом послуги чи відповідної процедури;
- існують регіональні відмінності – якщо загалом в Україні відсутність корупційних чи сумнівних практик визнають 62,8% опитаних підприємств, то в Києві цей показник складає лише 47,8%, на Сході – 55,3%; ще більш помітними такі відмінності є щодо окремих практик; ці відмінності корелюють із формою контактів – саме в цих регіонах є найнижчим показник контактів через ЦНАПи.

3.3. Судова система

Судовий захист визнається важливою умовою існування сприятливого бізнес-середовища. Це положення відображено у ключових політичних документах, де формулюються цілі та завдання суспільних реформ.

Сприйняття корупції в судах підприємцями має деяку специфіку – найбільш корумпованим суспільним інститутом підприємці визнають Верховну Раду (індекс сприйняття корупції складає – 4,47), а на другому місці – суди (індекс – 4,21). Заслуговує на увагу така обставина – цей показник в деякій мірі залежить від наявності / відсутності особистого судового досвіду. Якщо респонденти із судовим досвідом оцінюють поширеність корупції на рівні 4,31, то без такого досвіду – 4,18.

Контакти з судовою системою: загальна характеристика отримання судових послуг. Підприємці мають суттєво вищі показники контактів із судами, ніж населення загалом. За даними опитування, протягом останніх 12 місяців 13,3% компаній були учасниками судових проваджень; з них половина – мали досвід участі у двох та більше провадженнях. Частота судових проваджень має пряму залежність від розміру компанії – ті з них, що за економічними критеріями відносяться до середнього бізнесу, активно застосовують судові механізми захисту (42% протягом 12 місяців були учасниками судових проваджень, з них більше половини – брали участь у двох чи більше провадженнях).

Більшість проваджень відбувались у господарських та адміністративних судах. Найбільш масовою категорією справ були договірні спори (37,9 %) та спори із податкових питань (19%). Дещо менше було оскарження рішень та актів органів державної влади та місцевого самоврядування (15%), земельних спорів (12%). Нетиповими є трудові спори (3,2%), кримінальні провадження (3,0%), справи про адміністративні правопорушення (2,3%). Основною тенденцією останніх років було зменшення кількості судових проваджень під впливом «подорожчання судових послуг». Це дає підстави для припущення про те, що до суду потрапляють переважно реальні справи, які є важливими для компаній і вони особливо зацікавлені у позитивному вирішенні справи.

Корупційна складова при отриманні судових послуг. Оцінка корупційних практик у судах завжди є складним завданням у соціальних дослідженнях, особливо за наявності потреби дати їх кількісну оцінку. Корупційні практики в судах за участю бізнесу мають особливу латентність. Опитування підприємців фіксує лише загальний контур ситуації.

Для визначення поширеності корупційних практик було використано два підходи: а) питання про судовий досвід компанії за останні 12 місяців; б) питання про ситуацію останнього судового провадження.

Про відсутність будь-яких ознак корупційних чи корупціогенних (або сумнівних) практик заявляють 79,6% опитаних, які отримували судові послуги протягом останніх 12 місяців. В інших випадках (20,4%) – можна стверджувати наявність корупційної складової.

Схожа ситуація і у випадку останнього завершеного судового провадження: 81,2% – корупційні чи сумнівні практики відсутні; 18,8% – корупційна складова. Розгорнута картина щодо ситуації останнього звернення, представлена на рис. 3.5.

рис. 3.5. Наявність корупційних та корупціогенних практик при отриманні судових послуг, %

Ці дані дають *інтегральну характеристику корупції в судовій системі на рівні реальної практики* контактів *бізнесу із судами.* Разом з тим, є певні відмінності залежно від регіону, типу проваджень чи особливостей бізнесу:

- найбільш поширеним різновидом корупційних практик є вимога неправомірної вигоди/хабара (у 10,5% ситуацій); однак варто враховувати те, що у відносини з суддею частіше вступають представники компаній (адвокати), що дає підстави для сумнівів щодо реальності такої вимоги у всіх випадках;
- досить цікавим є такий факт – чим більшою є компанія, тим рідше вона зустрічається з вимогою неправомірної вигоди (в таких випадках домінує «пропозиція неправовмірної вигоди» та використання «блату»; очевидно, це пояснюється масовістю судових проваджень і більшою «доступністю неформальних відносин із суддями»;
- іншою масовою практикою є використання зв'язків / «торгівлі впливом», що свідчить про складні корупційні відносини, за участю посередників (адвокатів, суддів, працівників суду тощо), з використанням різних корупційних благ та способів взаємодії; особливо часто такі схеми застосовуються у Києві (очевидно, і у інших великих містах також);
- респонденти стверджують, що у випадку використання моделі прямих хабарів / неправомірної вигоди, частіше має місце корупція «на вимогу», ніж із власної ініціативи.

Виконання судових рішень. Для бізнесу (на відміну від населення) контакти з органами виконання судових рішень є більш масовою практикою – 11,9% компаній за останні 12 місяців мали такі контакти, порівну – у статусі боржника і стягувача / кредитора.

Приблизно чверть ситуацій **(25,1%) мають ознаки корупції** (рис. 3.6).

рис. 3.6. Наявність корупційних та корупціогенних практик при виконанні судових рішень, %.

3.4. Правоохоронні органи

Відносини бізнесу та правоохоронних органів (СБУ, прокуратура та поліція) мають достатньо суперечливий характер.

Опитування підприємців показує суттєву відмінність у сприйнятті поширеності корупції основних правоохоронних органів. Індекс сприйняття корупції складає – а) прокуратура – 4,00 (тобто цей інститут підприємці відносять до найбільш корумпованих, на рівні Верховної Ради та судової системи); б) поліція – 3,30; в) СБУ – 3, 35.

Досить важливим чинником сприйняття корупції є *наявність особистого досвіду контактів.* Як вже зазначалось, в окремих випадках це зменшує значення індексу. Однак цього не відбувається у випадку правоохоронних органів. Показники помітно зростають. Не є винятком у даному випадку і поліція.

Найбільш несподіваним результатом опитування була **відмова** значної частини респондентів від відповідей на конкретні питання щодо корупційних практик у відносинах з правоохоронними органами.

Контакти бізнесу з правоохоронною системою. Поширеність контактів є достатньо суттєвою: 6,8% компаній мали досвід контакту з правоохоронними органами один раз; а 8,4% – два і більше разів.

Наступний рис. 3.7 показує розподіл за предметом звернення / контакту.

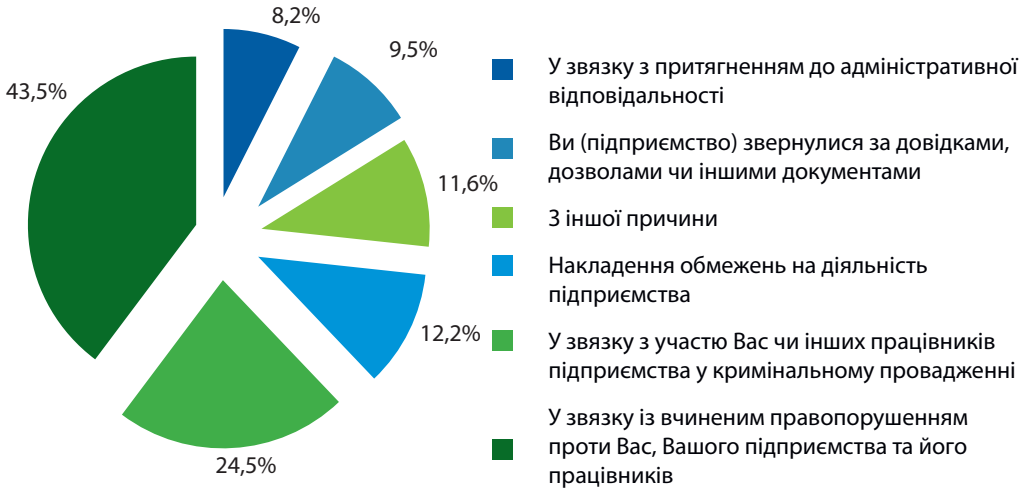

рис. 3.7. Причини останнього контакту із правоохоронними органами

Наведені дані показують, що за своїм предметом контакти можуть містити корупційні ризики, особливо з урахуванням наявності ситуацій накладення обмежень на діяльність підприємства, відкриття кримінальних проваджень щодо засновників / акціонерів, керівників компанії.

Наявність корупційних практик у ситуаціях контакту. Респондентам було запропоновано дати оцінку обставин останнього контакту з правоохоронними органами. При цьому 34,0% –відмовились від відповіді (рис. 3.8).

рис. 3.8. Наявність корупційних та корупціогенних практик у ситуаціях контакту з правоохоронними органами, %

3.5. Отримання послуг енергетичних компаній

У дослідженнях бізнес-середовища України корупція ніколи раніше не розглядалась щодо ситуацій отримання послуг енергетичних компаній (електро- та газопостачання). Однак за останні роки ця тема все частіше піднімається в обговореннях перешкод розвитку бізнесу. Ініціатива постановки цих питань належить бізнесу, для якого все більш обтяжливими стають деякі умови співпраці з приватними енергетичними компаніями (перш за все, у сфері електропостачання). Осбливо відчутним це стає в умовах загального подорожчання енергетичних ресурсів. Держава, діючи в межах своїх регуляторних повноважень, намагається сприяти вирішенню цих проблем. Наприклад, шляхом встановлення більш чітких та доступних умов підключення до електричних мереж.

У дослідженні відносини з енергетичними компаніями було виділено у окрему тему, оскільки наявна інформація свідчила, що ці відносини є досить важливими для бізнесу, а корупційні чи сумнівні практики залишаються достатньо поширеними.

Контакти. Протягом останніх 12 місяців 17,2% компаній доводилося звертатися до підприємств електропостачання а 7,2% – газопостачання. Хоча частота контактів бізнесу є меншою, ніж за оцінками населення, характер цих контактів дозволяє зробити висновок про їх більшу інтенсивність та важливість. Якщо у населення переважна більшість таких контактів були пов'язані із розрахунками (звірка, уточнення, погашення заборгованості тощо), то у бізнесу – частішими є ситуації, що пов'язані з дозвільними повноваженнями (підключення до мереж, встановлення додаткового обладнання, отримання / збільшення лімітів споживання тощо). Загалом майже 75% компаній мали такі контакти. Дослідження показує, що саме ці ситуації мають найбільші корупційні ризики.

Корупційна складова контактів. Для визначення наявності та поширеності корупційних практик, респондентам було поставлено запитання щодо неформальних практик та витрат пов'язаних з такими контактами.

Загалом **14,3%** компаній довелося сплачувати додаткові і непередбачені договором кошти *особисто працівникам*; ще **3,2%** сплачували кошти у вигляді доброчинності чи інших платежів, що мали сумнівний характер і не мали жодного стосунку до формальних договірних відносин. Регіональні відмінності є незначними; винятком є місто Київ, де ***35,5%*** компаній заявили про наявність таких корупційних чи сумнівних платежів.

Майже третина компаній **(30%)** використовували неформальні механізми «торгівлі впливом» / «блату», що базувались на особистих знайомствах, можливостях певних впливових осіб тощо. Ця практика частіше характерна для підприємств у галузі торгівлі та послуг і дещо менше – для виробничих.

Тобто, ***корупційна складова була характерна майже для половини всіх контактів (40–45%).*** Частіше такі ситуації стосуються електропостачальних компаній. Переважна більшість ситуацій з корупційною складовою стосувались дозвільних / регуляторних повноважень енергетичних компаній і досить рідко – поточних розрахунків чи заборгованостей.

Досить важливим є те, що *найбільше корупційне навантаження відчуває малий бізнес (ФОПи та мікропідприємства*), що лише частково пояснюється ти, що саме вони частіше знаходяться на стадії становлення і частіше зустрічаються з випадками необхідності підключення до мереж, отримання дозволів, збільшення норм споживання тощо.

РОЗДІЛ 4. ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ: СПРИЙНЯТТЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ІНСТИТУТІВ

В Україні створена цілісна та завершена антикорупційна інфраструктура, що неодноразово визнавали міжнародні організації в межах спеціальних контрольних та моніторингових процедур. Зокрема, такі оцінки містяться у висновках ГРЕКО (Група країн проти корупції), Стамбульського протоколу, ОЕСР, Ради Європи, спеціальних органів ЄС тощо. Ця інфраструктура включає не лише спеціалізовані антикорупційні органи але й інші політичні та соціальні інститути, антикорупційна активність яких не лише дозволена, але й прямо передбачена у національному антикорупційному законодавстві. Такий підхід є логічним і базується на принципі необхідності об'єднання зусиль всіх інститутів для подолання корупції як суспільної проблеми, що паразитує на системних недоліках українського суспільства.

З урахуванням цього, існує ***потреба в різних інструментах оцінювання ефективності участі інститутів у протидії корупції.*** Одним з таких інструментів є визначення рівня сприйняття населенням, підприємцями та експертами успішності та результативності антикорупційної активності всіх суспільних інститутів. **Така оцінка громадськості є важливим і найбільш реальним проявом рівня довіри до цих інститутів.** Лише довіра робить їх легітимними у очах суспільства.

У дослідженні було отримано такі результати.

Населення. На рис. 4.1. відображені результати сприйняття населенням успішності та результативності протидії корупції (*використовується показник «індекс сприйняття ефективності діяльності» певного органу, що розраховується як середня оцінка за 5-бальною шкалою).*

рис. 4.1. Оцінка населенням ефективності діяльності у сфері протидії корупції

Не існує суттєвої диференціації оцінок за основними соціально-демографічними ознаками: стать, вік, тип населеного пункту та його розмір, регіон. Водночас рівень освіти та належність до професійних груп мають вплив: респонденти з більш високим рівнем освіти частіше дають більш високу оцінку результативності діяльності окремих органів, за винятком політичних інститутів (Верховна Рада, політичні партії, Кабінет Міністрів, Президент), оцінки яких не мають відмінностей і є доволі узгодженими.

Важливим є характер впливу на ці оцінки самооцінок рівня інформованості про сутність корупції та антикорупційні органи. Так, чим краще респонденти обізнані з тим, «що таке корупція», тим критичніше сприймають антикорупційну активність таких інститутів, як політичні партії, митниця, центральні органи виконавчої влади та податкова служба. Разом із цим, вбачають більший внесок у протидію корупції таких інститутів як громадські організації, НАБУ та патрульна/ дорожня поліція. Ті ж, хто знають, які державні органи уповноважені на протидію корупції та якими є результати їх діяльності, дають більш високі оцінки ефективності роботи НАБУ, але вбачають менший прогрес у діяльності НАЗК.

Підприємці. Оцінки підприємців мають суттєві відмінності у порівнянні з позицією населення загалом (детальніше див. рис. 4.2.)

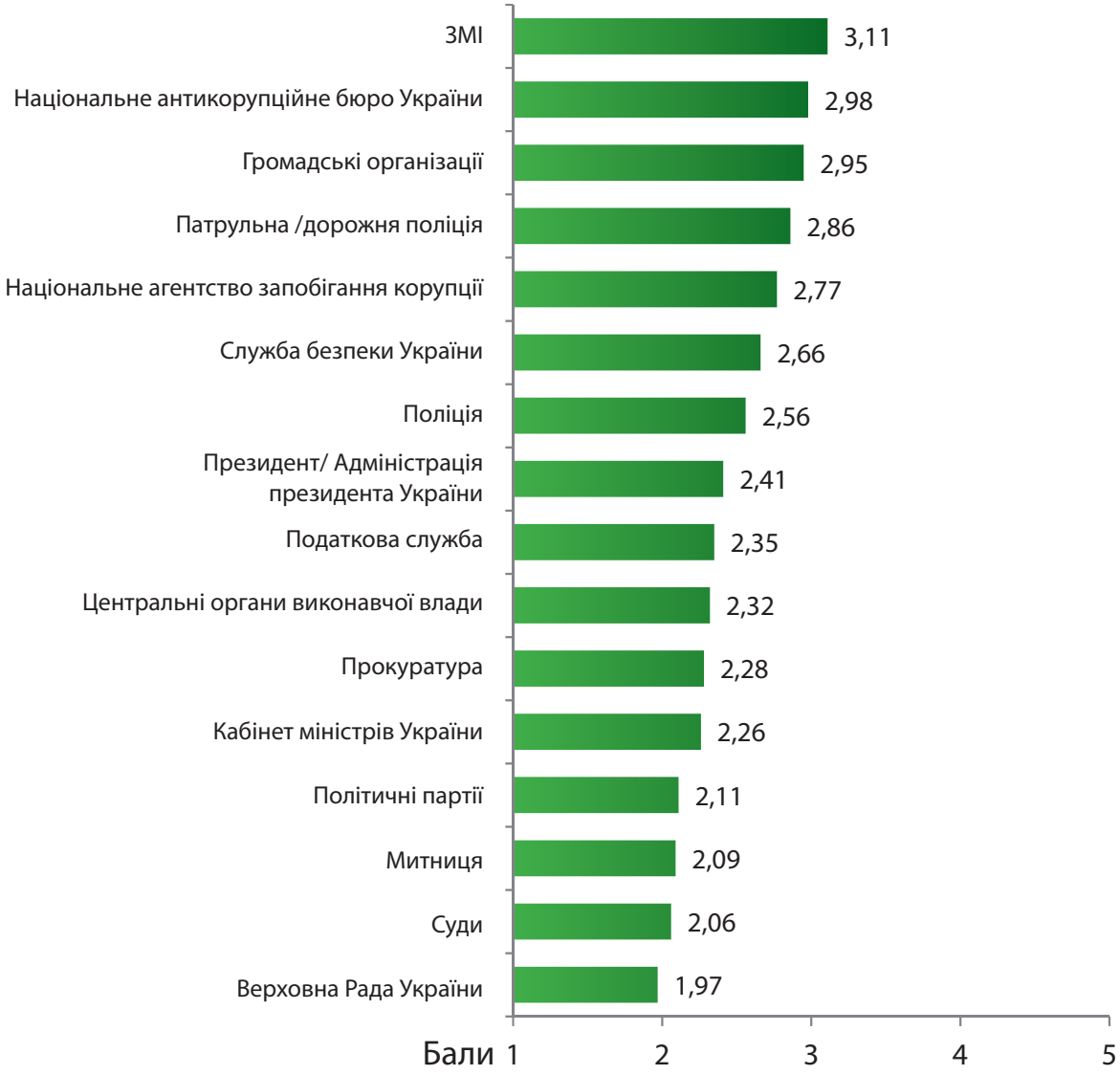

рис. 4.2. Оцінка підприємцями ефективності діяльності у сфері протидії корупції

Наведені дані показують, що підприємці загалом більш високо оцінюють антикорупційну діяльність багатьох інститутів, хоча їх ранжування дуже мало відрізняється від оцінок населення.

Водночас існують досить помітні впливи окремих чинників:

а) у регіональному вимірі відмінності є несуттєвими, однак варто звернути увагу, що на Заході – найбільш високі оцінки діяльності НАЗК та НАБУ; а в Києві – вище середніх є оцінки успішності діяльності ЗМІ та громадських організацій;

б) жінки частіше утримуються від відповіді, що кореспондує із меншим рівнем інформованості про питання корупції та боротьби із нею; хоча дещо несподіваною є більш критична у порівнянні з чоловіками оцінка успішності діяльності НАБУ (майже на третину меншою є питома вага тих, хто визнає таку діяльність успішною), хоча щодо інших інститутів такі відмінності оцінок є незначними;

в) наявність чи відсутність досвіду корупційних ситуацій не впливає на оцінки;

г) більш складний характер має вплив рівня інформованості: респонденти обізнані з тим, «що таке корупція», критично (на рівні від 1,87 до 2,23 бали) сприймають антикорупційну активність таких інститутів, як податкова служба, КМУ, митниця, Верховна Рада і суди. Разом із цим, вбачають більший внесок у протидію корупції таких інститутів як громадські організації, патрульна / дорожня поліція та ЗМІ. Ті ж, хто знають, які державні органи уповноважені на протидію корупції та якими є результати їх діяльності, дають більш високі оцінки ефективності роботи НАБУ та НАЗК.

Експертні оцінки. Сприйняття ефективності антикорупційної діяльності за оцінками опитаних експертів має таку структуру (див. рис. 4.3.)

рис. 4.3. Експертні оцінки ефективності діяльності у сфері протидії корупції

Ці оцінки мають інший профіль та рівень, ніж оцінки населення і більш узгоджуються із оцінками підприємців. Загальні індекси успішності протидії корупції (тобто на основі суми оцінок всіх органів та інститутів), є такими: **1,91** – населення; **2,48** – підприємці; **2,57** – експерти. Розбіжності наведених інтегральних індексів є суттєвими і пояснюються багатьма обставинами. Це, зокрема, більш високий освітній рівень. У цих оцінках про-

являється відмінність базових позицій трьох категорій респондентів: сприйняття населення є більш політизованим та ідеологічним, і як наслідок – більш залежним від ідеологем та стереотипів; у підприємців та експертів переважає прагматичне і більш реалістичне бачення ситуації, що послаблює політичний вплив на такі оцінки.

Експертні оцінки мають деякі інші важливі особливості:

- Окремі інститути (НАБУ, громадські організації, ЗМІ) загалом отримують максимальні оцінки, однак за умови розрізнення оцінок окремих категорій експертів такі оцінки стають ще більш високими і свідчать про максимально можливу, за нинішніх умов, реалізацію потенціалу цих інститутів; найбільш стриманими і критичними у оцінках цих інститутів є представники державних установ і організацій та практикуючі юристи (адвокати, судді, прокурори);
- Позиція експертів, що представляють державні органи, є найбільш суперечливою або нещирою (частина з них прямо заявляє, що їх «право на особисту думку є обмеженим корпоративними правилами»); критичність проявляється особливо часто щодо інститутів громадянського суспільства (хоча в даному випадку мова йде незначне відхилення від середніх оцінок);
- Представники громадянського суспільства та бізнесу є найбільш критичними у оцінках діяльності НАЗК: визнають її ефективною лише 4% експертів, що представляють цю сферу; для порівняння – експерти загалом – 20%; експерти державних установ – 32%;
- Політичні інститути (перш за все, політичні партії та парламент) мають найменший відсоток тих, хто визнає їх ефективними у протидії корупції (таких загалом лише 2%; навіть представники державних органів дають схожі оцінки – 6%, погоджуючись з тим, що діяльність цих інститутів є ефективною);
- Схожими є оцінки прокуратури – ефективною її визнають 7% опитаних експертів, однак, за умови вилучення оцінок експертів, що належать до «суддів, прокурорів, адвокатів», питома вага позитивних оцінок складає не більше 1%.

Оцінка найбільш значущих подій у сфері протидії корупції. Опитувальники для всіх категорій респондентів включали відкриті питання про події у сфері протидії корупції за останні 12 місяців, що справили на респондентів найбільше враження і сприймались ними а) *«як найбільший успіх у протидії корупції»*; б) «*як поді , що найбільше засмутила».* Узагальнення відповідей на це питання наведено у Табл. 4.1 (відранжовані у порядку зменшення важливості).

Таблиця 4.1 – Важливі події протягом останніх 12 місяців

Подія, яка найбільше засмутила	Подія, яка є успіхом у протидії корупції
Населення	
• Високий рівень корупції у країні, хабарництво серед чиновників усіх рівнів; • Арешт та вихід під заставу Романа Насірова; • Бездіяльність влади у боротьби з корупцією та впровадженні реформ; • Електронні декларації чиновників, суддів, держслужбовців вищого ешелону; • АТО / воєнні дії на Сході країни	• Звільнення, переслідування, суди проти корупціонерів, боротьба з корупцією; • Створення та робота органів з протидії та боротьби з корупцією; • Справа Романа Насірова; • Повернення грошей колишнього Президента Януковича; • Електронне декларування доходів та власності чиновниками
Підприємці	
• Відсутність вироків після арешту/безкарність/вихід під заставу звинувачених у корупційних та інших незаконних діях; • Арешт та вихід під заставу Романа Насірова; • «Катання» податківців на гелікоптерах; • Бездіяльність влади у боротьби з корупцією та впровадженні реформ; • Справа Оніщенка; • Електронні декларації чиновників, суддів, держслужбовців вищого ешелону	• Звільнення, переслідування, суди проти корупціонерів, боротьба з корупцією та зниження її рівня; • Справа Романа Насірова; • Арешт податківців; • Створення та робота органів з протидії та боротьби з корупцією та відповідного законодавства; • Електронне декларування доходів та власності чиновниками; • Зняття депутатської недоторканості

РОЗДІЛ 5. ІНТЕГРАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Основною метою дослідження є збір даних, які є релевантними **індикаторам державної антикорупційної політики. Ці індикатори мають показувати динаміку ситуації у країні та показувати успішність заходів, що передбачені відповідними політичними програмами чи стратегіями.**

Визначення індикаторів, що можуть бути використані для оцінки поточної ситуації, міститься в таких правових актах:

- Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 No 1700-VIII;
- Закон України «Про засади державної антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія)» від 14 жовтня 2014 року No 1699-VIII – Розділ 6;
- Державна програма щодо реалізації засад державної антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія) на 2015-2017 роки (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 265) Додаток 3.

Слід зазначити, що ніколи раніше в українському законодавстві не наводились формулювання емпіричних індикаторів успішності антикорупційної політики, а для визначення ступеня досягнення певних цілей пропонувались виключно загальні підходи і формулювання, які зазвичай неможливо було виміряти.

Запропоновані у сучасному антикорупційному законодавстві індикатори мають певні змістовні та термінологічні неузгодженості, які ускладнюють їх практичне застосування. Хоча загалом вони можуть бути основою не лише для діагностики поточної ситуації у країні, але й для визначення успішності реалізації антикорупційної стратегії (політики) за період , що є предметом оцінки – 12 місяців.

Відповідно до зазначених нормативних актів емпіричними індикаторами успішності реалізації антикорупційної політики є такі:

1. *Питома вага населення, що негативно ставиться до корупції;*
2. *Питома вага населення, що має досвід корупційних практик (ступінь «корупційної віктимізації» населення), як загалом, так і в окремих сферах;*
3. *Питома вага населення, що спроможне бути викривачем корупції (тобто тих, хто вже повідомляв компетентні органи чи готовий це робити).*

Окремі індикатори також додатково наводяться в Державній програмі щодо реалізації засад державної антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія) на 2015-2017 роки як індикатори для окремих завдань Стратегії. Хоча насправді вони мають і більш загальне значення. До них належать:

4. *Питома вага населення, що свідомо відмовляється від корупційних моделей поведінки;*
5. *Питома вага населення, що знає і довіряє основним суб'єктам протидії корупції;*

Питома вага населення, що усвідомлює сутність корупції та її наслідки.

Ці індикатори після певних уточнень і обмежень можуть бути основою для структурування та упорядкування результатів дослідження як умови їх практичного використання в програмуванні та оцінюванні антикорупційної діяльності.

Питома вага населення, що негативно ставиться до корупції. За змістом цей індикатор є складним і суперечливим. Він використаний як один із трьох інтегральних індикаторів і має засвідчити зміни суспільних настроїв під впливом реалізації антикорупційної стратегії (Розділ 6 *Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія)».* Разом з тим, **цей показник не може базуватись виключно на визначенні суб'єктивного ставлення до корупції** – прямі запитання за формулою «подобається / не подобається».

Більш коректне та практично корисне уявлення про ставлення населення та підприємців до корупції може бути отримане за допомогою показників, що стосуються **реальної чи потенційної відмови від корупції як способу вирішення певних проблем**. Якщо ці показники розглядаються у сукупності, то вони стають більш інформативними ніж просте декларування *корупції як перешкоди чи просто негативного феномену.*

У дослідженні було використано метод прожективної ситуації, тобто респондентам (як населенню, так і підприємцям) пропонувалась *уявна ситуація отримання адміністративної послуги в органах державної влади чи місцевого самоврядування.* Респондентам пропонувалась можливість обрати найбільш імовірний варіант вирішення проблеми, що могла виникнути – отримання пропозиції про прискорене отримання послуги за умови передачі особисто посадовій особі винагороди. При цьому було отримано такі результати (рис. 5.1.).

Принципове значення має співвідношення трьох варіантів поведінки: *прийняття моделі корупційної поведінки; просто відмова від корупції; активна протидія корупції (викриття корупції).* Аналіз проводився з урахуванням відмінностей за основними соціально-демографічними характеристиками і не виявив суттєвих відмінностей.

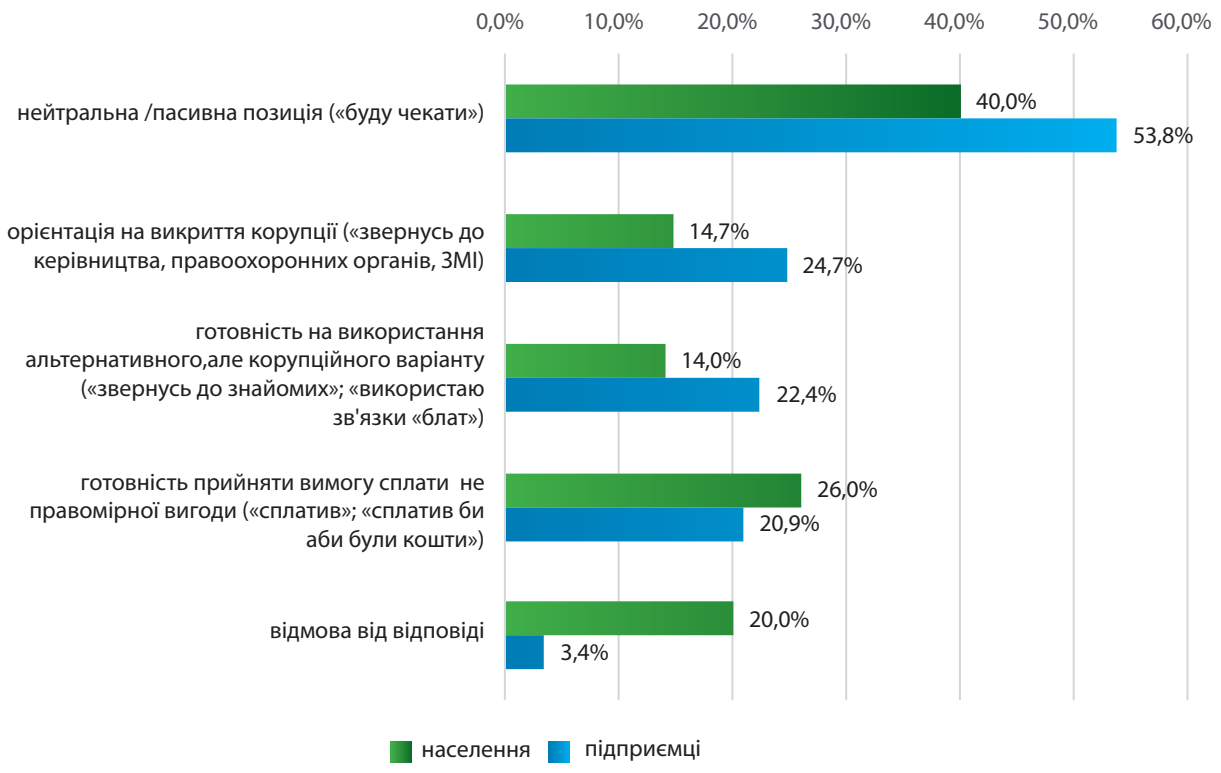

рис. 5.1. Готовність обрати корупційну модель поведінки (використання корупції як інструменту), %

Загалом домінуючою є позиція *утримання від будь-яких дій* – на це вказують 40% респондентів (населення) та 53% (підприємці). Варто звернути увагу, що утримались від відповіді 20% (населення) та 3,4% (підприємці). Таку позицію не слід вважати безспірно позитивною, оскільки вона часто базується на уявленні про прийнятність корупції. А відмова може бути проявом лише відсутності ресурсів для обрання варіанту корупційної змови.

Готовність обрати *корупційну модель поведінки* може бути ідентифікована майже у 40-45% опитаних (як підприємців, так і населення), де поєднується можливість обрання різних корупційних моделей поведінки (задоволення вимоги неправомірної вигоди та використання «блату»).

Позиція *викриття корупції* визнається ймовірним способом реагування 14,7% респондентів (населення) та 24,7% (підприємці).

Множинність варіантів поведінки (як в уявній ситуації, так і в реальності) не дозволяє з абсолютною точністю визначити питому вагу тих, хто має позицію «неприйняття корупції». Однак можна висловити припущення, що відповідний показник не перевищує 30–40%. З цим узгоджуються і оцінки експертів – більшість опитаних експертів (74%) визнають, що відмовитись повністю від корупції (від функціонального ставлення до корупції) здатні не більше 30% населення.

2. Питома вага населення, що має досвід корупційних практик – ступінь «корупційної віктимізації» населення. Цей індикатор використаний як один із трьох інтегральних індикаторів успішності/неуспішності реалізації антикорупційної стратегії (Розділ 6 *Закону України «Про засади державної антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія)».* У багатьох випадках ступінь корупційної віктимізації у соціологічних дослідженнях визначається у досить простий спосіб – пропонується самооцінка наявності/відсутності корупційного досвіду респондента. Однак такий підхід має суттєві недоліки і навряд чи дасть реалістичну картину.

У нашому дослідженні було використано інший спосіб ідентифікації корупційного досвіду – диференційовано за сферами чи суспільними інститутами на основі показників корупційного досвіду населення (див. Розділи 2 та 3). Наступна табл. 5.1 містить узагальнені результати визначення включеності населення та підприємців у корупційні практики.

Навряд чи можливо методично коректно інтегрувати всі наведені дані і визначити єдиний показник включеності населення у корупційні практики. Ці секторальні показники є автономними і можуть розглядатись окремо, з можливістю порівняння чи побудови двомірних розподілів.

Порівняння даних та аналіз двомірного розподілу показників щодо різних сфер та інститутів дозволяє припускати ***відсутність корупційного досвіду не більше ніж у 40% респондентів.*** Однак найбільш практично важливим та інформативним буде використання показників віктимізації за основними сферами і інститутами (окремо для населення і підприємців) у тому вигляді, як це подано у таблиці 5.1.

Таблиця 5.1 – Корупційна віктимізація населення та підприємств

Корупційний досвід за сферами та інститутами	*Включеність*		*Корупційна складова контактів*	
	населення	*підприємці*	*населення*	*підприємці*
Органи державної влади та ОМС: адміністративні послуги	**31,4%**	**19,3%**	6,0% – в цілому; 9,0% – без урахування звернень за ЖС	35%
Послуги енергетичних компаній	**27,7%**	**24,4%**	8,6%	40-45%%
Правоохоронні органи	**5,7%**	**13,2%**	19,0%	23,8%, 34% – відмова відповідати
Судова система	**3,4%**	**13,3%**	25,2%	20,40%
Охорона здоров'я	**70,9%**	x	від 35%; ще до 50% – неформальні практики	x
Освітні заклади	**44,0%**	x	від 30%; ще до 40% – неформальні практики	x
Патрульна/ дорожня поліція	**9,3%**	x	20,0%	x
Виборчий процес	**8,7%**	x	45-50%%	x
Публічні закупівлі	x	**18,3%**	x	45-55% (*сприйняття*)

3. Питома вага населення, що спроможне бути викривачем корупції (тобто тих, хто вже повідомляв уповноважені органи чи готовий це робити). Цей індикатор також використаний як один з трьох інтегральних індикаторів успішності/неуспішності реалізації антикорупційної стратегії. Для отримання відповідних даних застосовуються показники реальної та прожективної (ймовірної) поведінки респондентів у ситуації корупційного тиску (вимагання тощо).

В Україні зростає питома вага тих, хто визнає за можливе повідомляти про факти корупції:

- у запропонованій респондентам прожективній ситуації заявили про можливість повідомити про факти корупціійних вимог 14,7% (населення) і 24,7% (підприємці);
- оцінюючи реальні ситуації вимагання хабара (неправомірної вигоди), учасниками яких були респонденти, 43% вказали на те, що «мали намір повідомити уповноважені органи».

Але така орієнтація/намір реалізується дуже рідко. В ситуації реального вимагання хабара **дії щодо викриття корупції здійснили лише 10% від числа тих, хто мав намір це зробити.** Тобто питома вага викривачів щодо населення складає не більше **2,1%.**

Наведені показники є важливими як показники успішності антикорупційної політики. Однак помилкою буде обмежуватись лише цим. Варто звернути увагу, що майже 75% викривачів жалкують про прийняте рішення і, очевидно, навряд зроблять це вдруге. Тому потребують врахування та аналізу також і такі показники:

а) *мотивація (структура мотивів) відмови* від повідомлення про факти корупції:

- «зневіра у дієвості такого викриття» – 44,9%;
- «недовіра до органів, що мають протидіяти корупції» – 32,3%;
- «можливість виправдання корупції» – 19,0%;
- інші мотиви – не більше 14%;

б) *ставлення до викривачів* (наводиться на прикладі суб'єктивного ставлення підприємців):

- «порядна людина» – 52,6%;
- «кар'єрист» – 11,9%;
- «дивак» – 3,3%;
- «заздрісна людина» – 9,6%;
- «жадібна людина» – 7,7%;
- «зрадник» – 7,4%;
- «залежить від обставин» – 2,2%.

Підсумовуючи наведені дані, можна стверджувати, що спроможність населення до викриття корупції має перспективи зміцнення. Перешкодами є такі суспільні чинники:

- розбіжність реальної та вербальної поведінки населення, що все більше набуває ознак масової моделі поведінки в українському суспільстві;
- недовіра до інститутів, які б мали забезпечувати належну підтримку викривачів і, що є найголовнішим, належне реагування на викриті факти корупції;
- відсутність знання і чіткого розуміння алгоритмів поведінки викривача; часто невідомим є навіть орган, до якого слід звертатись і той спосіб, у який він має реагувати на повідомлення;

- спротив масової свідомості, яка не може відмовитись від запозиченого із кримінальної субкультури засудження «стукачів».

Питома вага населення, що знає і довіряє основним суб'єктам протидії корупції. Хоча цей показник стосується всієї антикорупційної інфраструктури, найбільш показовим він буде стосовно двох її системоутворюючих органів: НАБУ і НАЗК. Узагальнені оцінки щодо цих органів наведені далі:

- 28,9 % – частка населення, яка знає про державні органи, уповноважені на протидію корупції;
- 23,2% – частка населення, яка знає, якими є результати діяльності державних органів, уповноважених на протидію корупції.

Поширеність корупції, балів:

- НАЗК – 3,61 балів;
- НАБУ – 3,56 балів.

Ефективність протидії корупції, балів:

- НАЗК – 2,15 балів;
- НАБУ – 2,18 балів.

Ці дані засвідчують кілька важливих обставин:

а) антикорупційні органи (НАБУ, і дещо менше – НАЗК) сприймаються населенням як ключовий елемент антикорупційної структури;

б) рівень довіри (проявляється і фіксується двояко – сприйняття «як вільних від корупції» і «достатньо ефективних») є найбільш високим серед всіх органів публічної влади і на рівні оцінок інститутів громадянського суспільства;

в) громадська довіра не підкріплена достатньою інформованістю населення, що створює ризики для легітимності цих органів;

г) досить важко визначити, яким був рівень довіри у минулому році, і робити висновки щодо направленості змін такого сприйняття, однак безперечним фактом є те, що «інформаційні атаки» на НАБУ і НАЗК, які характеризували політичну ситуацію останніх 12 місяців (тобто до червня-липня 2017 року), не привели до різкого падіння довіри до них.